краеведческий отдел

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың август **30** суббота № 204 (13204)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ССРЭ—ТАЙБЫҢНЫҢ КОЛ ЧӨЛЕҢГИИЖИ

БҮРҮН ДЕТКЭЭН

Тес-Хем районуң совхозтарынга, албан, организация, будүрүлге черлеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидение дамчыштыр Медегелин партия, совет ажылдакчыларды таныштырган. Районнуң ажылчы чону Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың чаа инициативазы — ядролуг чазылдырышкыннар-га чаңгыс талалыг мораторийни 1987 чылдың январь 1-ге чедир узатканының дугайында шиитпирни бир үн-биле чүүлдүзүнүп, деткип турар.

Ылаңгыя «Кызыгаар» совхозка болган ийи чүс үжен ажыг кижи киржикчилиг митингиге Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Соян Хайыа мынча дээн:

— Совет Эвилелиниң составынга каттышканывыс соонда, чаг иштинде бүүрек дег чор бис. Культуравыс бедөөн, эртем-биливис улгаткан, амыдырал-чуртталгавыс сайзырап. Мындыг магалыг үеде тайбың чурттаавайн канчаар чурттаар боор. Мен малчын кижи болгаш үргүлчү солун номчуп, дашткыда болгаш иштикиде чүү болуп турарын оон билип алыр кижи-дир мен. Даштыкы чурттарда болуп турар болуушкуннарны номчуурга кор-гуучуг-ла чүве-дир. Ында-мын. да дайын болган, мынча кижи өлүрткен, балыглаткан деп каан боор. Бисте дээрге магалыг чүве-дир.

Мынчаар аас-кежиктиг чурттап турувуста даштыкы империалистер бистиң чурттувусче болгаш бүгү-ле тайбынга ынакшылдыг кижи төрелгетенче кыжанып, дайын эреп турган хереэ чүү боор. Оон орнунга найыралдыг чурттаалыңар! деп турган болза бистиң чурттувус дуза чедирер дээрдем башка, дужамык болбасла болгай. Мынчангаш партияның болгаш чазактың тайбың дээш чүткүлүн деткип тур мен. Тайбың чер-кырынга бижит турзун дээш бо чылын алгаа социалистир хүлээлемни ажыр күүседир дээш кызыл ажылдаар мен.

Мындыг янзылыг бедик кедүрлүүшкүнүүт митингилер Самагалдай суурнуң ажылчын коллективтеринге база болгулаан.

С. ХЕРТЕК,
СЭКП Тес-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП, ДЕТКИП ТУР МЕН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидение дамчыштыр Медегелин номчуп танышкан, бодумнуң күзел-соруум илерееримни олур мен.

Ядролуг чазылдырышкынга мораторийни чаңгыс талалыг узадыр дээн чаа совет тайбың инициативага бедик үнелелди берип турар делегейниң депшилгелиг бүгү чону, Советтер чуртунуң бүгү ажыл-ишчилери-биле бир демей, деткип турар кыргандыр мен.

Делегейге тайбынны быжыглаары дег чугула соруль-га чок. Ынчангаш Михаил Сергеевичиниң Медегелин угаан-сарыылдыг чорукче кыйгырыг деп санап турар мен. Делегейниң тайбынга ынакшылдыг бүгү кижилериниң демниг үнү дайын өртүнүң кыскыктырбас.

Чоннуң чаагай чоруу дээш, Чер кырынга тайбынны быжыглаары дээш партияның болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчегеринге харыы кылдыр чүгле кызымак ажылдаары негеттинип турар деп чүвени бистиң «Хадың» совхозтуң ажыл-ишчилери хынызы-биле медереп билип турар. Чүге дизе, биске эң-не кол чүве—тайбың, аяс дээр. Чүгле тайбың дээр аданга киижилер өөренир, ажылдаар, чурттаар аас-кежиктиг.

С. ДАНГАА,
пенсионер.
Бии-Хем район.

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААР

Силерже болдунуң бодап турар бичии материалымны чорудуп ор мен.

Бистиң Коммунистиг партиявыс, Совет Чазак Тайбың программазында айтыл, киижи төрелгетенин ядролуг дайын айыылындан чайладыр, 2000 чылга чедир өлүм чепсээн узуткаш, чок кылдыр тургузар деп буянныг саналды идип үндүргенинден бээр улуг үр эвес болган. База ол ышкаш КНО-нуң 1986 чылды делегейге тайбың чылы кылдыр чарлааны черле чүүлдүг.

Бистер, Советтер чуртунуң аныяк өскеннери, делегейниң ийиги дайынының ийылын, уржуктарын, сорбузун, аңаа киришээн-даа болзувусса, билир бис. Бис 40 чыл ажыр, бистиң чурттувустуң тайбың көк дээрииңг адаанда кайгамчык чаагай амыдыран-чурттаа, ажылдап чор бис. Ол дээрге Коммунистиг партиявыстың, Совет чазактың ачызы. Төрээн чурттувустуң тайбың политиканы могаг чок чорудуп турарынга чоргаарланыр бис.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевидение дамчыштыр Медегелинде, Совет Эвилелиниң тайбың дээш бодунуң инициативазы — ядролуг чазылдырышкынынга, боо-чепсекти эңдере бүдүреринге болдурбазының мораторийни 1987 чылдың январь бирге чедир узаткарын дыңнап, номчаш, оны улуу-биле чүүлдүгзүнүп, деткип тур мен. Ол дээрге бистиң чурттувустуң ап чорудуп турар даштыкы политиказынга хоп-меге, бүзүрел чок чорукту ажып эртеринче, АКШ-тың чазаан база амгы делегей байдалын шын чөптүг көөрүнче, ядролуг чазылдырышкынынар шенелделерин соксадыр дугайында дугуржулганы дарый дүрген шиитпирээринче кыйгырып турары ол, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Медегелин—оның үнелиг, ужур-утказлыг, ону чогуур үезинде кылган деп бодаар мен. Ынчангаш мен аңаа харыы кылдыр Төрээн чурттуң күчү-шыдалын, экономиктиг байдалың улам быжыглаш, хөгжүдер дээш, тайбың күш-ажылывыс-биле чурттувусту байыдар дээш, ак сеткилдиг, кызымак, бедик будүрүкчүлүг ажылдаарывыс, бистиң мурнувуска партияның салган соруглаарын күүседириче бодумнуң кады ажылдап турар эш-өөрүмнү кыйгырып тур мен.

А. БЫЗААКАЙ,
«Кызыгаар» совхозтуң чолаачызы.

СЭКП КЫЗЫЛ РАЙКОМУНУҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП Кызыл райкомунуң пленуму болуп эрткен. Аңаа организастаг айтырыгларны чүгаалашкан. СЭКП Кызыл райкомунуң ийиги секретарыга Ю. А. Захаринскийни, мурнунда партия райкомунуң көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизинге ажылдап турган В. В. Содунамны партия райкомунуң секретарынга бол-гаш бюро кежигүнүнге пленум соңгаан.

СЭКП Кызыл райкомунуң ийиги секретары Л. А. Черкасованың пенсияже үнгенин-биле холбаштыр оны ажылындан хостаан.

Пленумнуң ажылынга СЭКП обкомунуң секретары Д. К-Х. Ооржак киришкен.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Өөредилге черлериниң колдективтеринге, будүрүлгелериниң болгаш организацияларның партия-ажыл-агый активтеринге СЭКП ТК-ның «Чурткa дээди болгаш ортумак тускай өөредилгеня эде тургузарының кол угланыышкынарының» Төлевилелин чугаалажып көргенинiң түңнеллерии август 28-те болган хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген. Ону боттандырып чорудары совет ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүдезин дүргедедириниге арганы берип турар специалистерни белетээриниң, мергежилии белидериниң, оларның билиин бедидериниң системазын үндезин сайзырангайкыдарының программазы кылдыр ону бүгү ниити үүлдүгзүнген болгаш деткөөн деп демдеглээн.

Төлевилелди чугаалажып турар үеде специалистерни белеткээриниң деңнелин улуу-биле кедүрериңе болгаш оларны улус ажыл-агыйынга ажыттаарын үндезинниле эжикиденче угланган 200 муң ажыг сүмелерни болгаш саналдарны киирген. Ону чер-черге партия комитеттеринге, министерстволарның болгаш ведомстволарның коллегияларынга чугаалажып көрген. Дээди өөредилге черлериниң, техникумнарның, училищелерниң ажыл-чорудулгазында четкестерни чайладыр болгаш бар курлавырларны ажыглаар талазы-биле хемчегелерни ажылдап кылган болгаш боттандырып чорудун турар.

Төлевилелди чугаалажып көргенинiң түңнеллери-биле СЭКП ТК-ның Төлевилелиниге тодарглалаашкыннарны, немелделерии болгаш өскерилгелерни киирген. Эде тургустунуушкунвуң кол угланыышкынарын боттандырып чорудар талазы-биле чогуур доктаалдарны ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели белеткеп кылыр. Ам болур өөредилге чылында-ла дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң ажыл-чорудулгазын эжикидер талазы-биле ажылды калбартып чорудар болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниге дүүштүр ооң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа деңнелип хандырар.

Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниге дүүштүр улус ажыл-агыйының будүрүлге адырларының ажылдакчыларының ажыл төлевирии организастаарын сайзырангайыдар болгаш тариф ёзугаар чаа төлевирлерни болгаш албан-дужаал шалыңнарын киирер талазы-биле ажылдан кылган хемчегерии Политбюро чугаалажып көрген. Ол айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделииниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалында күш-ажыл төлевирии организастаарын сайзырангайкыдары, тариф системазының ролюн бедидери, шаңнаарының, детки, чедир болгаш немей төлөөриниң дөштиин күштелдирери, күш-ажылдың нормалаашкының эжикидери баш удур көрдүнген.

Үлетүүрүнүң, көдээ ажылагыйның, тудугнуң, транспорттуң болгаш харылзаанның ажылдакчыларынга чаа бедиткен тариф ёзугаар төлевирлерни болгаш албан-дужаал шалыңнарын киирерин төлевилээн. Ол хемчегерии он ийиги беш чыл дургузунда боттандырып чорудар.

Ажыл төлевирии сайзырангайкыдар талазы-биле ажыл чаа ажыл-агый механизмии, долу бот-орулга-чарылганы, бот акшаландырышкынны нептередириниң чарыыбас кеззэ болур ужурлуг. Каттыжышкыннарның, будүрүлгелериниң болгаш организацияларның ажылдакчыларының тариф ёзугаар төлевирлерии болгаш албан-дужаал шалыңнарын бедидерии принциппалдыг чаа үндезинге — күш-ажылчы коллективтериниң ажыл-ишчи ажыл-чорудулгазын эжиктикенииң болгаш оларның ажылдан турар акша-хөрецгизииниң күсели-биле боттандырып чорудары баш удур көрдүнген. Будүрүлгеге чаа бедик будүрүкчүлүг техниканы болгаш технологияларны ажылдан кылып, нептередии болгаш ажыглаан турар бедик мергежилдиг ажылчыннарның, инженерлериң болгаш өскедаа специалистериниң күш-ажылының төлевирииге артык эргени тургузар.

Күш-ажылдың төлевирииниң чаа байдалдарынче цивилчилгеге белеткелге болгаш ыдыг ажылдарны чорударынга күш-ажылчы коллективтериниң дөрт киржилгезии хандырарын партия, совет болгаш ажыл-агый организарынга, профсоювлел болгаш комсомол организацияларынга санаддаан. Ону тодаргай болгаш организастыг, калбак ажык байдалга чорудар ужурлуг. Төлевилеттинген хемчегерии боттандырып чорудары ажылчы чонвынарның күш-ажылчы болгаш хөй-ниитачы, политиктиг, идепкейлиг чоруун бедидериниге, будүрүлгениң ажыктыг чоруун өстүрериниге, ажылдың көргүзүлерии шынар талазы-биле экижидериниге, иштики курлавырларыны мөөнүзүриниге чаа идиг болур ужурлуг.

Моторга одаар түүл кылдыр бойдус болгаш суугаткан нефть газын калбаа-биле ажыглаар талазы-биле дуржулганы болгаш санаддарны Политбюро түүлдүгзүнгеи. Чүүк сөөртүр тускай автомобильдерии, автобустарны, хоорайның коммунал ажылагыйынга машиналарны болгаш бедик базымышкынныг тырып каан бойдус газынга болгаш суугаткан нефть газынга ажылдаар авточүдүрүкчүлерии будүрүп үндүрерии база оларны одаар түүлүнүң чарыгдалын элээи кызырарын хандырар.

1986—1990 чылдарда ССРЭ-ниң хоойлужудулгазын сайзырангайкыдарының перспективаларының дугайында санаддарны чугаалажып көрген. Оон-биле холбаштыр совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң амгы чадазының нелделериниге дүүштүр инициалел харылзааларын эрге-дүрүм талазы-биле таарыштыр тургузарынче угланган элээи каш хоойлу үндүрер болгаш өске-даа нормативтиг актыларны белдеткээрии төлевилээн.

Профсоювлелдериниң Бүгүделегей Федерациязының удуртукчуларын Ш. Гаппар, К. Гофман болгаш И. Закария олар-биле СЭКП ТК-га болган чугаалажышкынарының дугайында эштер Е. К. Лигачев, В. А. Медведев оларның дыңнадының чугаалажып көрген, амгы делегейде профсоювлелдериниң, массалыг өске-даа демократтыг шимчээшкиниериниң ролюнүң өскенин Политбюро демдеглээн. Ядролуг айыылга удур, тайбың болгаш социал деппилге дээш демиселге янзы-бүрү угланыышкынныг хөй-ниитии организацияларының демниг хөделиишкинии хөгжүдериге совет хөй-ниитии организацияларының дузаларының чугулазын онзалап демдеглээн.

Экономиктиг тургузуушкуннуң, совет организарга болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айыткаңы даштыкы политиктиг стратегиязын боттандырып чорударынга юридиктиг кадрларны белеткээрииниң өске-даа чамдык айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген.

ЧИДИРИГ ЧОК АЖААР

Республиканың хову-шөлдеринде күскү ажылдар калбаа-биле чоруп турар. Мал чеминиң белеткели-биле капсырлаштыр тараа ажаалдазы, күскү чер аңдарылгазы болгаш картофель база ногаа ажаалдазы эгелээн, бачым, чымыштыг үе келген. Ынчангаш көдээ ишчилериниң мурнунда кол соруль—бүгү-ле өстүрген дүжүттү кыска хуусаада чидириг чок ажаан алыры, арыглаары болгаш кадагалаары, күрүне мурнунга онаалдаларны долдур болгаш ажыр боттеңдыларыр.

«Кол соруль—өстүрүп алган дүжүттү—тараапы, чимистерни болгаш ногааларны, мал чемин болгаш техниктиг культураларны долузу-биле ажаан алыры. Ол болза бүгү улустуң хереэ болур. Ол бүгүнү хүн бүрүүк ажылы кылдыр көөр ужурлуг. Хөй-хөй районнарга амгы беден эвес үеде бүгү-ле өстүрүп алган чүүлдү ажаан алыры, чидиригни болдурбазы чугула». СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниде айыттынган бо чүүл көдээ ажылагыйның ажылдакчыларынга хажык чок күүседир айтыышкын болур.

Тываның чер ажыдыглары он ийиги беш чылдың баштайгы чылында багай эвес дүжүттү өстүрүп алган. Кызыл, Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем районнарда чалгып чыдар тараапың бараанын көөрге безин өөрүнчүг. Чер ажылының зона системазын шиңгээдип алыры-биле чергелештир бо чылын он муң гектар шөлде кызыл-таеты интенсивтиг арга-биле өстүрген. Ол черниң гектар бүрүзүнден 15—20 центнер тараапы ап болур арга тургустунуп келген. Баш бүрүңгаар саналгалардан алырга, картофель болгаш ногаа шөлдериниден база мурнуку чылдардагызындан дээре дүжүттү ап болур. Чидиригни каяа-даа—шөлге-даа, шаңгаа-даа, өөрүтүлге үезинде-даа, шыгжамырга-даз болдурбас херек.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында республиканың күрүнеге 31 муң тонна тараапы, 8 муң тонна картофельди, 6,1 муң тонна ногааны садары социалистиг хүлээлеге көрдүнген. Ол бүгүнү чүгле боттандырар эвес, харын ыракта ажыр күүседир арга бар, чүгле бүгү күштү, техниканы болгаш арга-дужулганы ынаар мөөнүзүри, курлавырларны тыптынары болгаш долу ажыглаары негеттинип турар.

Ногаа культураларының ажаалдазы кайда-даа түлүк. Бо хүннерге чедир 700 тонна ногаа күрүнеге дужааттынган. Ылаңгыя Кызыл район 500 ажыг тонна ногааны чүдүрүп чорутқан болгаш ол талазы-биле планын 25 хуу чедир күүседи берген. Ногаа ажаар талазы-биле социалистиг чарыштың мурнуку олурууида чоруп турар район ол. Мында «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылары болгаш ажылишчилери шудургу чоруун көргүзүп, өстүрген дүжүдүн чидириг чок ажаан алыр дээш кызымак ажылдап турардаар.

Ногаа ажаалдазында байдал эрткен чылдың деңпелиндеп дээредээн-даа болза, дүргедединшкининиң болгаш эде тургустунуушкуниүң негелдезиниге ыракта четпес. Ниитизи-биле алырга, ногаа дужаарының планы чүгле он ажыг хуу четкен. Бо ажыл Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнарда кончуг хожудан турар. Культуралар аайы-биле алырга, Улуг-Хем район 100 тонна огурец дужаар планын чүгле 2 хуу чедирген, 50 тонна помидор дужаар тургаш, деңгүле чаңгыс тоннаны дужааган. Мындыг хожудаашкын ажаалда ажылында организас чок чоруктан болуп турар дээрзи билдингир. Ылаңгыя ажааттынган продукцияны сайгарарында улуг четнеетер бар. Чижээлээрге, Каа-Хем районда «Буруңгаар» совхозтуң 53 гектар ногаа шөлүнде ажаан каан ногаа оваа-оваа чыдар. Ол ажыл-агый-биле керээ чарган Садыг министерствозу ногааны алырындан ойталап. Кызылга ногаа сөөртүп келген машиналарны дедир совхозче чүгү-биле олчаан чорудуп турар. Транспорт-биле хандырылга база кайда-даа дыка еулв.

Ажыл-агыйлар картофель ажаалдазынче шагда кирген, ынчалза-даа бо ажыл амдыгаа чедир шуудап шыдавайн турар. Ону күрүнеге дужаар план чүгле ийи хуу күүсеттинген. Сооктуң тыныжы чоокшулап, доңаттар болгулап турар апарган болганда, картофель болгаш ногаа ажаалдазын дүргедедирии үе неген келген.

Республика бо күзүн 161 муң гектар тараа культурзаларын ажаар. Бо хүннерге чедир 18 муң гектар черниң тараазы кестинген, 5 муң гектарның дүжүдү ажааттыйган. Ооң гектар бүрүзүнден 10,2 центнер тараа алдынган. Ылаңгыя Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары ортумаа-биле гектардан-на 22 центнер дүжүттү ап турар, Каа-Хем, Таңды, Кызыл районнарның тараазының дүжүдү гектардан-на 15 центнерден чавызавайн турар. Маңаа ылангыя интенсивтиг технология-биле ажылдап кылган шөлдерни айтыры чугула. Байдал мындыг турда, ол хире өстүрүп алган дүжүттү бичии-даа чидириг чок ажаан, кадагалаан база шыгжап алыр херек.

Күскү хүн дурту кыска. Ажыл бачым. Харыысалга улуг. Ынчангаш бүгү өстүрген дүжүттү ажаарынче хамык күштү мөөнүзәри, ажылды организастаарын экижидери, чер болганга шыңгыы контрольду тургузары партия, ажылагый болгаш совет органнардан, хөй-ниитии организацияларынан негеттинип турар. Ажаалдага кижи бүрүзү үлүг киирген турар ужурлуг.

Республиканың күш-ажылчы хүннери

ҮНЕГЕТИНИҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

«Мөрен» совхозта партком кежигүнү А. С. Допчутка удурткан Үнегетиде трактор-хову бригадазы 2 муң ажыг тонна сиген белеткээр планының чартыыдан ажыг хирезин күүседип алган. Чээрби сиген кезер тракторлар турушкун чокка ажылдап турар. Бригада кежигүннери кезикчи трактористер Леонид Чомбуй, Григорий Баанай, Алексей Лопсаң, Юрий Сандак, сиген пресстээр тракторлар башкарыкчылары Виктор Кулдун, Даниил Аранчын, Солдат-оол Эрендей он хонуктап түннел турар социалистиг чарыштың тиилекчилери болган.

Ийи сигенчи звено каттыжып алгаш, Даштыг-Оргада чайгаар үнген сигенниң кезилдезинче бо хүннерде кирипкен. Сигенчилер сенаж белеткээриниң темпизин дүргедеткен. Керээлиг аргабиле ажылдап турар бо бригадада беш коммунист бар. Партбөлүк удурткучузу Т. Б-Б. Сандак ажылды организастаарын экижиндеринче кичээнгейни салып турар. Он ийи чыл ажылдаан дуржулгалыг бригадир техниканың баш удур септелгезин чорудуп, белеп сигенни кыштагларже сөөртүрүп организастап турар. Мал чемнериниң белеткелиниң шалыпчы айында совхозтуң албан, организация черлери идепкейлиг киржип турар.

Бистиң корр.

Даглар чанында калбак ногаан шынаже көөрге, ажылиш хайнымышкынныг. Терең үнген мал чемнериниң кезилдезинда чоруп турар. «СКС-100» маркалыг силос комбайнындан хегдирген мал чеми чүүк машиназының кузовунче аттыкпышаан урдунду. Үнүштүң чаагайындан кузов дораан долду. Комбайнериниң адын сонуургадывыс. Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң механизатору Александр Калзан болду. Мал чемнерии белеткээриниң социалистиг чарыжының мурнакчыларының бирээзи.

Ынчан хүн ажар дей берген. Чолаачы Игорь Чүльдүм база маңаа халдып келген. Чолаачы Владимир Түлуштуң машиназының кузову дола бээрге, урар оңгарже чорупкан.

Баян-Кол суурнуң чанында силос салыр улуг оңгар долган. Аңаа 1500 ажыг тонна мал чемин шыгжаан. Ам кескен мал чемнерии Борбак-Хая чанында оңгарда салып турары ол.

Бо механизастаан звено ажыл-агыйга хөй тонна чемни белеткеп берип, мактадып турар.

ЧУРУКТАРДА: «Х Улуг хурал» совхозтуң шынааларында мал чеминиң белеткекчилери чолаачы Игорь Чүльдүм; комбайнер Александр Калзан; чаңгыс чылдыг мал чемин кезип турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧАЗАКТЫҢ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫВЫСКАН

Бистиң республиканың чурт үлетүүрүнүң, Агроүлетүүркүркомунуң көдээ тудугнуң, сан-хөө органнарының, ССРЭ-ниң Күрбанк албан черииң каттыжышкынынарының, будүрүлгелериниң болгаш организацияларының, ВЦСПС-тиң ведомствозунга хамзарыыр организацияларның, будүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң шылгараан ажылчынарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын, харылзаа ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Ол бедик шаңналдарны тыпсырынга тураскаатқан байырлыг хурал Кызылга, Советтер бажыңынга болгаан.

Ол бирги беш чылда социалистиг чарышка тийлекчи болуп үнген мурнакчылар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделииниң хураалдаар аазынга чыглып келген. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазы В. Е. Серяков чазактың шаңналын байырлыг байдалга тывыскан. «Тыва агроүлетүүр тудуг» каттыжышкынының механизация эргелелиниң экскаватор-машинизи Л. А. Зейделье «Күш-ажылдың Кызыл Тук» орденин тывыскан. Тыва АССР-ниң сан-хөө министри Б. К. Будегечиев, № 7173 төп ажаалга кассазының кылдыс начальныгы В. И. Скрипкина олар Улустарның Найыралы орден-биле шаңнатканнар.

«Худулелдиң Демдээ» орденни ССРЭ-ниң Күрбанкызының Тыва конторазының эргелекчизи В. А. Балулинге, Тыва АССР-ниң Улустар контроль комитединиң даргазының оралакчызы Ф. И. Килинге, Кызылдың телеграф-телефон станциязының инструктору Н. М. Мироновага тывыскан.

Кызыл хоорайның харылзаа белдирииниң цех начальныгы С. В. Товарищтай, республиканың Күрхандырылгазының кран машинизи В. К. Федяева олар «Күш-ажылчы эремаадырлыг чорук дээш» медаль-биле шаңнатканнар. «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медальды ССРЭ-ниң Күрбанкызының Бай-Хаак суурда салбырының код бухгалтери Л. А. Афанасьевага, Кызылдың мебель фабриказының мебель кылыкчыларының бригадири Т. Н. Маловага, республиканың радиотелевидение дамчыдар төвүүнүң электромонтёру М. С. Пахомовка, туризм болгаш экскурсия талазы-биле область үевүделииниң инструктору Н. И. Пахомовага тывыскан.

В. Е. Серяков шаңнатканнарга ийиг байырны чедирген болгаш он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседириңге улуг-улуг чедиишкиннерии күзээн. Чазактың шаңналы дээрге СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш демиселге мурнуку одуругну ээлээрии, бодунуң дээнган ажылынга ийи дакпыр, харын-даа үш дакпыр ажылдаарын хүлээдирии турар деп, ол уламчылаан. Бистиң республиканың шиитпирлериниң мурнуында салдынган соруглаар улуг. Амгы үеде кол соруль—СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделииниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам дүргедедир талазы-биле хемчегер дугайында» докгаалын күүседирии. Ону боттандырарары-биле республикада чурттуң ап бөш крайларының болгаш областарының нөлөлекчилерии чедип келген. Шиңгыт-даа болза, докгаалда көрдүнген ажылдарның кол кезиниң боттарывыс кылдыр ужурлуг бис.

Бөгүнгү ажыл-херекте четпестер ам-даа бар деп, ол уламчылаан. Оларны чайладыр талазы-биле күжениишкиннерии шаңнатканнар үндүрер ужурлуг. Ол бүгү-биле чергелештир чоннуң хереглел бараапнарын будүрер талазы-биле улуг соруглаар салдынган. Кызыддың алгы заводу, пиво заводу, мурнунда мурнакчы турган даараныла фабриказы дээш ышкаш будүрүлгелер ам хожудан турар. Он ийиги беш чылда оларны мурнуку одуругже үндүрер талазы-биле кылыр ажылдар эвээш эвес. Шаңнатқан эштер өскелерии бурунгаар баштаар ужурлуг.

Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка бедик шаңнал дээш өөрүп четтиргенин шаңнатканнар илергейлээн болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш боттарындан хамаарыкыр бүгү-ле үүлдерии кылырын хүлээнгенивер.

(Бистиң корр).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУН АРНЫ

№ 8 (148) август 1986 ч.

Хайгыылчы, ооң ажыл-херектери

ЧЕТПЕСТЕРГЕ ЭПТЕШ ЧОК

Республиканың Улусчу контроль комитединиң Хүндүлел самбыразында киргеи иденкейлиг контролёрларның аразында А. Х. Канчыырның чуруу база бар. Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозта хайгыылчыдарның кол бөлүүн 1980 чылдан бээр ол удуртуп келген. Улусчу контроль шугумунга ниити стажы ам 23 чыл четкен. Ынчангаш ооң дүржүлгазы улуг. совхозтуң бүгү адырларын ыяк билир болгаш ол талазы-биле шын, хаңы аналитти кылып шыдаар.

Улусчу контрольдуң ажылын хөйге даянып кылбас болза, хоржок дээрзин ол дүржүлгадан билир. Ынчангаш бөлүктерни, постуларны билдиилиг ажыглап, оларның составынга четпестерге чаныш-сыныш чок кижилерни киирип ап, дузалап турар. Ооң уламыдан «Мурнакчы» совхозта улусчу контроль бөдүү районда дээре ажылдыгларның бирээзи кылдыр каш чыл удаштыр санадын келген.

Бөлүктүң планынга кандыг-кандыг чүүлдерни киирерин партия организациязы-биле дугуржуп алыр. Ону күүседиринге секторларны, контролёрларны шуптузуп киришпирер чаңчылдыг.

«Мурнакчы» совхозтуң хайгыылчылары кол кичээнгейни амгы үеде мал чеми белеткээринче угландырган. Бо чүгүла сезонну эгелээринии мурнунда Арбай-оол Хертекович планны хынамчалыг тургускан, ону харыылаар кижилерни хувааган, сорулгаларны чугаалашкан. Мал чеми белеткелиниң үезинде ийи түр постуну тургускан. Оларның ажылын бөлүктүң удуртукчузу боду база хайгаарап, аңаа киржип турар. Бо совхозта шинтизи-биле он ийи звено мал чеми белеткеп турар. Оларның шуптузунда хайгыылчылар бар. Сигенин кескенинии, бөлгенинии, саараттың салганының шынарын, улустуң ажылче үеринии, оон чоруурунуң шагын сагып турарын хынап келген.

Коммунист А. Канчыырның удуртканы кол бөлүктүң ажылында бир эки чүүл болза, хыналданың ажык-чарлыг болуруп чедип ап келгени болур. Мал чеми белеткээр талазы-биле «Мурнакчы» совхоз районда ийиги черде чоруп орар, ында контролёрларның киирген үлүг-хуузу база бар. Хайгыылчылар бо чылдың эгезинден бээр камналга, техника ажыглалы, өртек-үне сагылдазы, мал чеминиң белеткелинге база совхоз бүдүрүлгезииниң янзы-бүрү адыларда саң-хөө байдалынга каш удаа хыналдаларны, рейдилерни чоруткан. Ооң түннелдериниң дугайында ажылчын коллективтерге 3 удаа чугаалашкан. Ындыг практика черле ажыктыг деп Арбай-оол Хертекович санап турар. Чүге дээрге, ындыг таварылгада коллективтиң бүгү ажылчыннары ында чедер-четпестерниң дугайын билир болгаш хыналданың түннелин чугаалажырынга ажылчыннар боттары киржир. Ниитилелдиң херээн башкарарынга чонның киржилгезииниң бир хевири ол болуп турар. Ооң аңгыда кылган ажылдың түңнели ажык-чарлыг болдурарының бир аргазы чүл дээрге, хыналданың түңнели-биле удуртукчулар боттары коллектив мурнунга отчёдун бээр. Бо чылын совхозтарның улусчу контроль бөлүүнүң негелдези-биле ийи удуртукчу боттарының коллективтериниң мурнунга отчёдун берген, аңаа олар улусчу контролёрлар чүнү четпес деп айыткының, ону чайладыр талазы-биле кандыг хемчеглер алганын, четпестерни болдурбазы-биле чүнү кылырын тодаргай дыңнадып турар.

— Хайгыылчыларның ажылынга таарышпас, четпестерни чугаалаарга хорадаар улус база бар — деп, Арбай-оол Хертекович Канчыыр чугаалап турар. Ол дээрге шын эвес чорук. Бодунга болчуру дээрге, окта шын эвес херек. Тыва улустуң «Багын чугаалаарга, бачыды арлыр» деп үлегер сөзү бар. Ооң утказы ханы.

«Мурнакчы» совхозта улусчу контролёрлар күш-ажылчы эвес орулгалар ап турарлар-биле демиселди күштелдиреринче кичээнгейни угландырган. Оларның планында бо талазы-биле чамдык хемчеглерни көргеи.

Хөй-ниитиниң даалгазы дээш бедик харыысалгалыг коммунист А. Канчыыр четпестерге эптеш чок. Кызымак ажылы дээш республиканың база районнуң улусчу контроль комитеттериниң шаңналын каш удаа алган.

Ынчалза-даа ооң кылган ажылы үениң негелдеэи-биле бүрүн дүшкен деп кажандаа санавас. Эң ылаңгыя мал чеми белеткээр улус ажылче орай үнер, чамдыкта эрте-ле чаңгылай бээр-даа таварылгалар бар. Ону база болунуп, ооң удуртканы бөлүктүң четпес ажылы деп санап турар. А кижи ажылының четпезин билир болганда, ону элип алыры белен.

Х. СЕМИС-ООЛ.

ОЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ БАЗА КИРГЕН

Мал чемнериниң белеткелиниң үезинде хайгыылчыларның ажылын Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң улусчу контроль бөлүүн идепкейжиткен. Түр постуларны сиген белеткээр звеноларга тургускулаан.

Кандан-оол Кызыл-оолга удуртқан улусчу контрольдуң постузу багай эвес ажылдап турар. Олар сиген белеткелинде ажылдап турар техниканың ажыглалын, кывар-чаар материалдарның чарыгдалын, үе-шактың чөп ажыглан турарын хынаан. Ол ышкаш сигенни кезии, бөлүп, сараттап турарының шынарын көрген. Ооң түңнелинде чамдык хажыдыышкыннар, четпестерни илереткеш, ону эдип алырын харыыдан турар эштерге дааскан.

Түлүш Шожаң-оолдуң удуртканы механизастаттынган звено 1317 тонна сигенни белеткээр планныг, ону күүсеткеш, пландан ажыр сигенни белеткеп турар. Белеткээн сиген чүгле бирги, ийиги класстыы болган. Бо чедиишкинниг ажылда хайгыылчыларның үлүү база бар.

ЧУРУКТА: улусчу контролёрлар Кызыл-оол Кандан-оол, Таңар-оол Петров, Орустаан Самбула, Борис Түлүш.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

САЛДАРЫ КҮШТЕЛГЕН

Республиканың партия организацияларының, Советтериң хүн бүрү сагыш салыышкынының, деткимчезиниң ачызында улусчу контроль органнары организас талазы-биле быжыглыг, хөй-ниитичи улуг күш болу берген. Ону бо чылдың майиюль айларда каттыжыышкыннарга, бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлериие эрткен улусчу контрольдуң комитеттериниң, бөлүктериниң, постуларының отчёт-соңгуулдалыг хүралдары тодаргай бадыткаан.

Күш-ажылчы коллективтерге бир муң ийи чүс ажыг конференциялар, хүралдар болуп эрткен, аңаа ийи комитетти, 522 кол бөлүктү, чеди чүс ажыг постуну, сес муң дөрт чүс ажыг комитет кежигүннериин, улусчу контролёрларны соңгаан.

1983 чылда эрткен отчёт-соңгуулдаларга бодаарга бөлүктериң, постуларның саны өскен. Чаа соңгуткан улусчу контролёрларның аразында ажылчыннар 55 хуу, коммунистер болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттар 31 хуу болган.

Улусчу контрольдуң ажылынга партийжи салдар күштелген. Соңгуткан комитеттер, бөлүктер даргаларының 82,6 хуузу парткомнар, партбюро кежигүннери, партия эге организацияларының секретарьларының ораалкчылары болуп турар. Ынчангаш хайгыылчылар массалыг, дээштиг контрольду боттандырарынга коммунистериң киржилгези, салдары улгатканы.

Эрткен отчёт-соңгуулдалыг хүралдарга, конференцияларга партия организацияларының удуртулгазы-биле хайгыылчылар партияның болгаш чазактың доктаалдарын, директиваларын база планныг онаалдаларны күүседир, күш-ажылдың, саң-хөөнүң сагылга-чурумун быжыглаар, ажыл-агыйжы эвес, камналга-хумагалал чок, мөге киир бижидилгелер кылыр, карак чаар, оорлаар-самчыгдаар чоруктар-биле демиселди күштелдиргенин айыткан.

Кызылдың сүт комбинадында, даараныпга фабриказында, Тываның геологиязынчилел экспедициязында, Жданов аттыг, «Найырал», «Ак-Туруг», «Хемчик», «Торгалыг» совхозтарда, Кедээ ажыл-агый дүржүлга станциязында, «Тыва септелге тудуг» трестиң Таңдыда № 4 көжүп чоруур механизастаттынган колонназында болгаш өске-даа коллективтерде бөлүктериң ажылын эки деп демделгээн. Бодунуң хөй-ниитиң даалгазын ак сеткидиг күүседип, рейдилерге, хынаддаларга идепкейлиг киржип, четпестерни дидими-биле илередип, ону эдер дээш шудургу ажылдан чоруур хайгыылчылар эвээш эвес, оларның аттарын хүралдарга, конференцияларга адап, шаңнап-мактаан.

Отчёт-соңгуулдалыг хүралдарга болгаш конференцияларга илеткелчилер, санал бергеннер кылдынган ажылдар-биле чергелештир чамдык комитеттериң, бөлүктериң, постуларның, хайгыылчыларның ажылында четпестерни, чедир кылдынмаан чүүлдерни шүгүмчүлеп, партияның амгы үеде салыш турар негелделериниг дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаарда, эде тургустуварда чүнү кылыр талазы-биле саналдарын, сүмелерин берген. Олар бүдүрүлгениң өзек айтырыгларынче, ында четпестерже, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң үрекчилеринче, ажыл-агыйжы эвес, камналга чок чоруктарже кичээнгей салбайн, хынаддаларны кылгаш, ону төнчүзүнге чедирбес, илереттинген четпестерни эдер дээштиг хемчеглер албас чоруктар бар.

Хайгыылчы бүрүзүнүң харыысалгазын, билиниң бедидеринче, аңаа эргежок чүгүла деткимче, дузаламчы көргүзеринче сагыш салбас бөлүктер, удуртукчулар барын шүгүмүзээн. Бөлүктериң, постуларның, хайгыылчыларның ажылының түңнелдерин хына солуннарынга, хуудустарга биживейн, хүралдарга чугаалавайн турар.

Соңгуулдалар үезинде улусчу контрольдуң оң бир бөлүүнүң ажылын багай деп санаан. Оларга «Өөк», «Эрбек» совхозтарда, «Өөк» совхозтуң ажылчын кооперациязында, «Саян» совхозтуң сүт-бараан фермазында, республиканың туберкулёз диспансеринде, «Тыва септелге тудуг» трестиң Каа-Хем районда септелге-тудуг участогунда, Чадаананың сүт заводунда бөлүктер болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Хүралдарга, конференцияларга бүдүрүлгелериниң, организацияларының чамдык удуртукчуларга хынаддалардан, рейдилерден илереэн четпестерни эдер хемчеглерни оожум боттандырын турарын, өскелери четпестерни эдер шуут каидыг-даа ажылдар кылбайн келгенин шүгүмүзээн.

Отчёт-соңгуулдалыг хүралдарга, конференцияларга болган шүгүмчүзелдиг санаалдарны ниитилештирген, ону күүседириниг хемчеглерни ажылдан кылган.

Амгы үеде республиканың улусчу контролёрлары СЭКПиниң XXVII съездиниин, партия ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарыбиле чаа ёзу-биле ажылдаар, эде тургустунар дээш тодаргай хемчеглерни ап турарлар.

В. ОЙДУП,
Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.

Рейд

БОККА, ЧАШПАНГА ТУТТУРА БЕРГЕН

Хоорайның ниити хевир байдалының, арыг-шеверииң, кудумчуларының, чурттарга бажыңнарының база автовокзалдың, районда кижи эмнелгезииниң, столоваларының болгаш өске-даа албан черлериниң чаагайжыдылгазының дугайында чаңгылар редакциянын почтазынга Чөөн-Хемчик районнуң төвүнден эрткен-даа чылдарда, бо чылдың башгайы чартында-даа кээп турган.

Солуннуң номчукчуларының бижии турары-биле алырга, Чадаананың чаагайжыдылгазы таарымчалыг эвес, хоорайның ишти чуттуг, боктуг, чайгы үеде чашпанга, бок үнүштерге туттура берген деп турар. Сентелге чогундан, чамдык бажыңнарның дашты-даа, ишти-даа хат-чаашкынга үрелип турар.

Ол бүгү байдалды каракбиле барып көөрү-биле элээн каш бажыңнарны, кудумчуларны автомашиналыг база чадаг үезиливис. Баштай кудумчулар дугайында. Оларның аттары чараш: Мира, Садовая болгаш өске-даа. Ылаңгыя тайбыңга тураскаадтынган аттыг кудумчу хоорайның ең чараш чери болур ужурлуг. Ол өөс делгем, хостуг болгаш чаагай дыңналыр. Ынчалза-даа кудумчу бодунуң адын бадыткап шыдавайн турар. Кудумчунуң автомашина чоруур кезээ оңгул-чиңгил, эрткен автотранспорт «мөөң» турар. Электри болгаш радио четкиниң чамдык чагыларының деңгерии тенниг черлик хараган дүй үнүп келген. Чурттарга бажыңнарының чанында хирээндилер, мапзылар, тудуг материалдарынга хереглээр дээн ыяш-даштар ованалар анаргылаан.

Садовая — шуут хөөлбек, ону чадаг эртер аргажок, суг кырында туттунган бажыңнарның кудумчуларында. Хоорайның төп кудумчузунуң чанында элээн аштаан, ынчалза-даа районда кижи эмнелгезииниң, кежээки школаның, районнуң чаңын таварлар эрткен кезээнде чашпаннар турбушаан хевээр. Бо чайын хоорай чаагайжыдылгазынга дөрт субботникти арттырген. Ол-даа үеде, өске-даа үннерде бодунуң чоок-кавызында турар девискээрни районда кижи эмнелгези (Ю. И. Кузьмин), райпо (Ф. Х. Монгуш) болгаш өске-даа коллективтер аштап-арыглаваан.

Хоорайның төп скверииниң кыдында кижилер аргыжар доора кудумчу — малгаш, ында калбак-ыяшты бир талазында салып каан, ынчалза-даа эртеринге эпчок. Кайы-даа кудумчуларның шыгыларын ойлугулап калгылаан, ону сентээрииниң хемчеглерин албайн турар. Чоокта чаа асфальт-биле шыпкан кудумчулар, ол ажылды шыи эвес чорутканындан, чүгле карак чаш кааныидан, деңдески эвес анаргылаан. Хоорайның иштинде шелдерни, скверлерни, автооруктарны, чадаг кижилер кылаштаар черлерни аштап-арыглап турары доктаамал эвес. Эртеңги-даа шактарда, хүнүң кайы-даа үезинде кудумчуларның богун аштап турар кижилер шуут көзүабес.

Автотранспорт (начальниги М. Ооржак), сентелге-техниктиг (удуртукчузу В. Ооржак) бүдүрүлгелериниң, чурттарга бажыңнарының дашкаар үнлүрүп төккен богу ай-айы-биле ованаларны берген чыдар. Саазынналр, шилдер бузундулары, консерва банкылары, чемнер артыкчызы болгаш бажың аштиниг өске-даа богу ында бар, ооң багай чыды чоок-кавыже тараң турар.

Чурттарга-коммунал ажылагыйының харыылап турар ийи каът бажыңнарының богу база ол чижектиг.

— Бок төгер контейнерни улустар оорлай бээр-дир, хаван чемин урарынга оларны ажыглап турар боор — деп, чурттарга-коммунал ажылагыйының начальниги Ш. Ооржак биске чугаалады.

Ол дээрге кандыг-даа агарыныышкын эвези билдингир. Бо албан черинде быжыглаан автомашина болгаш трактор аймаа долу күүзүү-биле ажылдавайн турар. Контейнер сөөртүр тускай транспорт тоймагларттынганындан чайгы үеде барык ажылдаваан. Ээ-харыысалга чок болуп турарының ужуруидан чурттарга-коммунал ажылагыйы бокка бастырып турар.

Автовокзалдың, ооң чоок-кавыжының, бо албан черииң кожазында столоваяның, киоскиниң девискээри хирлиг. Автовокзалдың септелгези саадааш туруп берген, кижилер соңга карааның көзээнден билет садып алыр. Чаашкынныг хүнде хол майгыннарын тудуп алган ыңайбээр аргыжар дээн улустуң узун эолчээн оон көрүп болур. Хөй кижилер эртер бо албан черииң арыгланыр чөрлери үргүлчү хирлиг турар. Ону аштаары, чугайлап-будууру, дезинфекциялаары херекке алдынмастаан.

Чадаана республикада аң хөлдүг хоорайларның бирээзи, хөй-хөй оруктарның белдири. Ынчангаш ол хоорай каракка өскүдең, кулакка дыңналыычал. Чүгле ооң доктаамал чурттакчыларын эвес, өске-даа хоорайларда, суурларда кижилер Чөөн-Хемчик районнуң төвүн чаагайжыттынган, үргүлчү арыгшевер турарын күзеп турар, Хоорай моон соңгаар-даа өзер, маңаа каът-каът чараш бажыңнар туттунар, ооң келир үези чурттаксанчыг. Ынчангаш бөгүнден эгелээш, чаагайжыдылга конторазының ажылын чогуур негелдеге дүүштүр тургузары дарый негеттиниң келген.

Амгы үеде чаагайжыдылганың материал-техниктиг баазазы мында куду деңнелде. Чурттарга-коммунал ажыл-агыйының начальниги Ш. С. Ооржактың чугаазыбиле алырга, Чадаананың кудумчуларын чүтле беш кижи аштап турар. Бөгүнгү эпчок байдалдан уштунуп алыр дээр болза, райкүүском (даргазы Д. С. Куулар), хооркүүском (даргазы К. К. Куулар) бар арганары, курлавырларны ажыглап турган, хоорайның бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының күжүн, чурттакчыларын чаагайжыдылгаже хаара тудары чугуда болуп турар. Бо ажылды эки чорудары, организастаадары — Чадаананы чаагайжыдары, боктан, чашпандан арыглаары.

Рейдиин чорутканнар:
Р. НАМЗЫРАЙ,
Чөөн-Хемчик районнуң санэпидстанциязының эмчиэпидемнологу.

А. ОКСУР,
«Шын» солуннуң корреспондентизи.

«МАГАЛЫГ» ОРАН-САВА

Таңды районнуң Кочетово суурунда изиг хүннерде хаван, куш, инек, хой болгаш өске-даа мал-маган девээлзэр, сериттенир, орай-кежээ, каранғы дүнелерде алыксакчыксек кижилерниң тудуг материалдары, шала манзалы, ажык, соңга кастаа дээш ооңдаа өске чүүлдер бокталып алыры магалыг оран-сава тывылган. Ол дээрге суурнуң ортумак школазының интернады турган бажың-дыр. Совхоз төвүнге ийи каът чаа школаны тутканы-биле ворениклиидерни суур кыдында эрги школаже шилчиткен. А ол школа кагдынган интернат бажыңывыдан бичии, өл-шык болгаш соок. Чүге ындыг шиитпир хүлээп алдынганы кайгамчык. Бир-тээ ындыг болгавда эрги интернатка школа мастерскаязын, пионерлер клубун, хөгжүм школаның ажыдып, азы ооң ооңдаа ангы өскээр ажыглаан болза эки болгу дег.

Н. САЛЧАК.

Фото-чурук буруудадып тур

ХӨЙ АКША-ТҮҢНҮГ КОГАРАЛ

Улуг-Хемде «Куш-ажылдың хостуу» совхозтуң удуртукчуларының кичээнгейинге

ЧУРУКТАРДА: ажык дээр аданда дус: үрелген минералдыг чемнишчидилгелер, мал чиир минералдыг немелделер, боктар.

Башкыларның август чөвүлел хуралдары

КИЖИЗИДИЛГЕ АЖЫЛЫНЫҢ ТӨВҮ БОЛДУРАР

⊙ Эстетиктиг өөредилгениң болгаш кижизидилгениң эге школаларының башкыларының август чөвүлел хуралындан ⊙

Эрткен өөредилге чылының түңнелиглиг, сорулгаларга илеткелчи культура министриниң оралакчызы В. В. Оскал-оол доктаагаи. Партийжи съездиниң болгаш школа реформазының шинтирлериңде айыттынган чугула сорулгаларның күүселдезинче кичээнгейни мөңгеэри, үениң негелдези-биле чаарты эде тургустунары негеттинии турарын ол демдеглээп. Башкылар коллективтери негелдеге дүүштүр ажылдап эгелээн бе? Чедиишкинниг ажылдаарынга чүү шаптыктап турарыл? Арга-курлавырлар кайдал? Бо айтырыгларга харыынга башкыларның чугула хуралы бээр турган. Шинтирлиг эде тургустунуушкун чокта, уругларның хөгжүм болгаш чурулга школалары кижизидилге ажылының төвү болуп шыдавас.

Хөгжүм теориязының башкылаашкыны куду деңнелде артышаан. Хор, оркестр, танцы, чурулга класстары эвээш. Өөредилге программазында четпестерден чайлаары чугула апарган. Көдээ суурларының уругларын башкылаар тыва дыл кырынга программа, методиктиг ажылдар негеттинии турарын секпил хуралдары илереткеп. Школаларның репертуарында тыва композиторларның чогаалдары кирбейн турар. Ону парлаар, көвүдедир ажыл шимчевейн турар. Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкылары школаларга тодаргай дуза көргүспээн. Методиканы чаарты көөрү соңгаарлаттынмас айтырыг дээрзин хуралга демдеглээн. Бот-боттарының кичээлдеринге башкылар олурушпайн, ийи-чаңгыс баргаш-даа, шүгүмүлекчи ёзуу-биле үнелел бербейн «тергиин эки» деп мактаан демдеглелдер артырып турар. Семинарларны эвээш эрттирип турар.

Министерство, өөредилге черлериниң талазы-биле эртем-методиктиг төп, культура килдистери башкы кадрларны шилип, кижизидер, олардан негелдени күштелдирер ажылды холга алыры чугула деп демдеглээн. Эде тургустунуушкун чокта, уругларның хөгжүм болгаш чурулга школалары кижизидилге ажылының төвү болуп шыдавас.

Школаларга өөренекчилер шилип алырда, бодамчалыг болза эки. Садым-чаяанныгларны илередир, оларны училиштерже белеткээр, артистернiң салгалын кижизидер хүлээлгеин башкылар күүседип турар бе? Мурнуку чылга бодаарга, доозукчуларның саны 17 хүү өскен-даа болза, Кызыл-Мажалык, Сарыг-Сеп, Өвүр-Хемде школаларында 10 класстан артык чок. Ынчангаш школаларга кижизидилге ажылын төвү болуп шыдавас.

Школаларга өөренекчилер шилип алырда, бодамчалыг болза эки. Садым-чаяанныгларны илередир, оларны училиштерже белеткээр. артистернiң салгалын кижизидер хүлээлгеин башкылар күүседип турар бе? Мурнуку чылга бодаарга, доозукчуларның саны 17 хүү өскен-даа болза, Кызыл-Мажалык, Сарыг-Сеп, Өвүр-Хемде школаларында 10 класстан артык чок. Ынчангаш школаларга хүдээп ап турган болгаш.

Мурнакчы дуржулга нептерелди албайн келген. Эрзин районнуң школазы улусчу хөгжүм хереселдериниң үш оркестрин тургускан. Районнуң Культура бажыңында үжен хире кижи оркестрде киржип турар. Ырларны башкылар боттары таарыштырып ап турар. Кызылдың хөгжүм школазының башкызы М. А. Григорова хор салбырын № 15 школаның баазазынга тургускан. Уругларга кичээлдээр класс хереглеттинии турар. Училище сургуулдарының бүдүрүлге практиказының хуусаазын узаткан. Оларның мергежиринге бо дуза болур. Чадаана школазының башкылары, өөренекчилери каттышкан конперттерни белеткеп турар. Каа-Хем суурда башкыларның методиктиг каттыжышкынының дуржулгазы өөредиглиг. А. К. Казанцеваның методиктиг ажылдарын калбаа-биле ажылгап болур.

Школалар культура албан чердери-биле кады ажылдаар болза, эки түңнелдерни чедип ап болур. Оларны культура-спорт комплекстеринче кииргени таварылга эвес. Башкылар бөлгүмнерни удуртуп, чонуң кижизидилгезинге, улусчу чогаадылганы сайзырадырынга улуг салдарны чедирип болурлар. Школалар өөредилгениң шынарын экижитпейн турарындан, хөй чон мурнунга эвээш отчёт берип турарындан профессионал белеткел куду деңнелде турарын В. С. Канактаев чугаалаан. Иниги билиг школалары-биле харылзааны бижыглаары чугула. Ада-иелер-биле ажылче башкылар коллективтери көрүүр болза эки. Ол дугайын санал берген эштер онзалап демдеглээннер. Хөгжүм, чурулга школалары чонвуң музыка культуразын хевирлээринге идиг бөөр үскүрлүт. Келир үеде дыңнакчыларны, көрүкчүлерни беседа, экскурсия, ыры дыңнаар арга-биле нарын жанрларны дыңнап билиринге кижизидери чугула болуп турар. Камерлиг, симфониктиг, классиктиг хөгжүм чаа кижини хевирлээринге салдарлыг болганда, ол хире нарын чогаалдарны ойнап, оларга үнелел берип турар шак ындыг салгалды кижизидер сорулга туруп турар.

Өөредилгени амыдырал-биле ходбаарын чедип алыры чугула. Ылаңгыя аныяк чурукчуларны күш-ажылчы коллективтериниң ажыл-ижи-биле таныштырар болза эки. Чамдык школаларда үнүүшкүнүүт делгелгелерни организастап турар, өскелери бо аргаиы калбартырын чедип алыры күзенчиг.

Хуралга культура министри А. С. Серен кадрларның харыысалгазын бедидери чугула деп демдеглээн. Эде тургустунуушкун кижи бүрүзүнден, ооң ажылга хамаарылгазын өскертккининден, дилээшкиннериниден, идепкейниден хамаржыр болганда, шүгүлнер үе келген. Чонуң хөстүг үезин организастаарынга, төлептиг ажы-чаңга кижизидеринге, улусчу чогаадылга фестивалын эртирериниге эстетиктиг өөредилгениң болгаш кижизидилгениң эге школаларының кылыкы дег ажылдары хөй, чүгле дидим эгелээшкиннер чок болуп турар. Партияның XXVII съездизиниң болгаш школа реформазының негелдезинге дүүштүр ажылдаары — башкылар коллективтериниң сорулгазы ол.

А. ХОВАЛЫГ.

Күш-ажылчы эвес орулгаларның орууи дуглаар

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СУДУНДА

ССРЭ-ниң Дээди Судунуң суд коллегиязы күрүне алалакчызының болгаш болчукчулар төлээлекчилериниң киржилгезинде Узбек ССР-ниң хөвен арыглаар үлетпүрүнүң министри турган В. Усмановтуң, ооң чамдык оралакчыларының, адырының өске-даа харыысалгалыг ажылдакчыларының кеземче херээн көргеи. Ук керектиг ССР Эвилелиниң прокуратуразы четеп дооскан.

Усманов бодунуң албан-дужаалын соора ажыглап, хөй чылдарның дургузунда хөвеңволокнога немей бижишкини кылып, оорларга оргаланыр арга тургузуп, улуг хемчээлдиг хээлиин ап турган. Боттарының кеминг үүлгединиинiң түңнелинде олар элээн каш чүс мун рубльди, үнелиг чүүлдерни болгаш өске-даа эт-хереселди ап баяннар. Хээли бээр болгаш алыр кеминг үүлгедимишкиннерни министерстволуң өске-даа албан-дужаалдыг ажылдакчылары кылган.

Усмановту дээди хемчег-биле боолап шиитккеп, өнчүү-хөреңгизин хавырган. Шиитккеге киргеи өске-даа кижилериңиң өнчүү-хөреңгизин хавырган, янзы-бүрү хуусааларга шиитккеп.

«АЯАН ДОЛДУРГАН»

Этткеныиак А. Шамрин дээрзи Елецк рыногунга хөделип турда, ооң «аяан долдурупкан». Ол бузурукчу кижи боол-тур. Райпонуң белеткелчизи албан-хүлээлгеге ажылдап тургаш, чондан аныяк малдарны — бугажыктарны, молдугаларны айтыышкыннарга чөрүүштүр акша төлеп садып ап турган. Ол малдар өзүп семирип кээрге негелде ёзугаар оларны эът комбинадынга дужаагаш, эвээш эвес кезиин базаарга садып, байып турган. Суд ону беш чылда хоставгазын казып шиитккеп.

Липецк райпозуның белеткелчизи Г. Пышов олчажык тыварынга харамдыкаш, хоойлуга харыылаар үзүрга база таварышкан. Г. Пышов чондан картофель садып алырда, ооң боктары хөй-дүр деп чылдагаанаашш, ертээн кызырып садып ап турган. Ооң түңнелиниде тонна-тонна артык картофель тургустунуп кээп турган. Пышов ону үш катап улуг ортекте сайгарып турган. Суд Пышовту улуг түңге торгаан болгаш моон соңгаар материал харыысалгалыг албан-дужаалларга ажылдаар эргетаргa киiрiгiр хүнү болур. Боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле чугаалажышкынарга АКШ-тың болгаш ооң чамдык эвилелчилериниң шаптык таварыштырын турар политиказы бүгү улустарның амыдыралчы чугула эрге-ажыктарынга удуралнышкак болуп турар-дыр деп, ол документинде айтып турар.

ПРАГА. Бүгү ядролуг чавылдырышкынарга мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узадын алганы Советтер чуртунуң, бүгү социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынак политиказының база бир чайыннанчак херечизи боол турар-дыр деп, ЧССР-ниң кооперастаан тараачыннарының эвилелиниң ТК-ының ында таратkан медеглелинде айтып турар. Акы-дуңмалышкы чурттарның ажылишчилери-биле, бүгү-ле чаагай тура-соруктуг кижилер-биле кады чехословак көдээниң ишчилери ядролуг дайынның айылынга удур бүгү делегейге тайбыңны камгалаары дээш моон соңгаардаа идепкейлиг демисежир ап баяннар. Хээли бээр болгаш алыр кеминг үүлгедимишкиннерни министерстволуң өске-даа албан-дужаалдыг ажылдакчылары кылган.

Усмановту дээди хемчег-биле боолап шиитккеп, өнчүү-хөреңгизин хавырган. Шиитккеге киргеи өске-даа кижилериңиң өнчүү-хөреңгизин хавырган, янзы-бүрү хуусааларга шиитккеп.

«АЯАН ДОЛДУРГАН»

Этткеныиак А. Шамрин дээрзи Елецк рыногунга хөделип турда, ооң «аяан долдурупкан». Ол бузурукчу кижи боол-тур. Райпонуң белеткелчизи албан-хүлээлгеге ажылдап тургаш, чондан аныяк малдарны — бугажыктарны, молдугаларны айтыышкынарга чөрүүштүр акша төлеп садып ап турган. Ол малдар өзүп семирип кээрге негелде ёзугаар оларны эът комбинадынга дужаагаш, эвээш эвес кезиин базаарга садып, байып турган. Суд ону беш чылда хоставгазын казып шиитккеп.

Липецк райпозуның белеткелчизи Г. Пышов олчажык тыварынга харамдыкаш, хоойлуга харыылаар үзүрга база таварышкан. Г. Пышов чондан картофель садып алырда, ооң боктары хөй-дүр деп чылдагаанаашш, ертээн кызырып садып ап турган. Ооң түңнелиниде тонна-тонна артык картофель тургустунуп кээп турган. Пышов ону үш катап улуг ортекте сайгарып турган. Суд Пышовту улуг түңге торгаан болгаш моон соңгаар материал харыысалгалыг албан-дужаалларга ажылдаар эргетаргa киiрiгiр хүнү болур. Боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле чугаалажышкынарга АКШ-тың болгаш ооң чамдык эвилелчилериниң шаптык таварыштырын турар политиказы бүгү улустарның амыдыралчы чугула эрге-ажыктарынга удуралнышкак болуп турар-дыр деп, ол документинде айтып турар.

ПРАГА. Бүгү ядролуг чавылдырышкынарга мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узадын алганы Советтер чуртунуң, бүгү социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынак политиказының база бир чайыннанчак херечизи боол турар-дыр деп, ЧССР-ниң кооперастаан тараачыннарының эвилелиниң ТК-ының ында таратkан медеглелинде айтып турар. Акы-дуңмалышкы чурттарның ажылишчилери-биле, бүгү-ле чаагай тура-соруктуг кижилер-биле кады чехословак көдээниң ишчилери ядролуг дайынның айылынга удур бүгү делегейге тайбыңны камгалаары дээш моон соңгаардаа идепкейлиг демисежир ап баяннар. Хээли бээр болгаш алыр кеминг үүлгедимишкиннерни министерстволуң өске-даа албан-дужаалдыг ажылдакчылары кылган.

Усмановту дээди хемчег-биле боолап шиитккеп, өнчүү-хөреңгизин хавырган. Шиитккеге киргеи өске-даа кижилериңиң өнчүү-хөреңгизин хавырган, янзы-бүрү хуусааларга шиитккеп.

ДЕТКИИШКИН, ҮНЕЛЭЭШКИН

БЕРЛИН. Чер бөмбүрээн ядролуг боо-чепсектен хостаарының талазы-биле Совет Эвилелиниң идиш үндүргени бүгү-ниити программазын бүгү диптериң херожженiерге деткип, ону амыдыралга бот-тандырар дугайында кандыгдаа саадашкын чок хемчегларни алыры дээш туржуп турарлар. Ол дугайын сентябрь 1-де демдеглеп эрттирип турар Тайбыңмың бүгү делегей хүнүн таварыштыр Херожженiериниң бүгү-делегей федерациязының ында тараткан медеглелинде чугаалап турар. Ол хүн болза, ядролуг дайынның айылынын-дан чайлап алыры-биле бүгү чазактарга болгаш бүгү улустарга киiрiгiр хүнү болур. Боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле чугаалажышкынарга АКШ-тың болгаш ооң чамдык эвилелчилериниң шаптык таварыштырын турар политиказы бүгү улустарның амыдыралчы чугула эрге-ажыктарынга удуралнышкак болуп турар-дыр деп, ол документинде айтып турар.

ПРАГА. Бүгү ядролуг чавылдырышкынарга мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узадын алганы Советтер чуртунуң, бүгү социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынак политиказының база бир чайыннанчак херечизи боол турар-дыр деп, ЧССР-ниң кооперастаан тараачыннарының эвилелиниң ТК-ының ында таратkан медеглелинде айтып турар. Акы-дуңмалышкы чурттарның ажылишчилери-биле, бүгү-ле чаагай тура-соруктуг кижилер-биле кады чехословак көдээниң ишчилери ядролуг дайынның айылынга удур бүгү делегейге тайбыңны камгалаары дээш моон соңгаардаа идепкейлиг демисежир ап баяннар. Хээли бээр болгаш алыр кеминг үүлгедимишкиннерни министерстволуң өске-даа албан-дужаалдыг ажылдакчылары кылган.

Усмановту дээди хемчег-биле боолап шиитккеп, өнчүү-хөреңгизин хавырган. Шиитккеге киргеи өске-даа кижилериңиң өнчүү-хөреңгизин хавырган, янзы-бүрү хуусааларга шиитккеп.

«АЯАН ОГУРЕЦТЕР»

Ам олар Якутскиниң улус судунуң мурнуига, баштарын халайтып алган олурар ужурга таварышканнар. Чоокка чедир-ле Г. Демидов болгаш И. Бедняк олар сезигленир чүвези чок, сергек-хеглүг чурттан турганнар. Демидов биле Бедняк Чита хоорайдан эрте быжар огурецтерни садып алгаш, ону Якутск хоорайга аппарып, дөрт дакпыр улуг ортекке садып турган.

Демидов үлетүр бараанарын чиижең арга-биле садып турганы дээш шиттирген кижи, хереэи эрттирген коопдитер фабриказының кол энергетиги боол ажылдап турган. Бүдүрүлгениң удуртукчуларының контроль чогун ажыглап алгаш, ол бодунуң кол ажыын кылбайн, чиижең тывыш ажылы кылыр турган. Ооң түңнелинде «ол садыгжы» Чита хоорайже ол ажыг катап чоруп, «узун акша тывыжы» чорутkан. Демидов оптут-кажар аргазы-биле 9529 рубльди, а ооң «ажа» — барык 4000 рубльди мөлүп алганнар.

«Байларның» үүлгединиинiң түңнели чаңгыс: Демидов сес чылга хоставгазын казыдып шиитгирген, хереэи шыңгыы чүрүмнүг черге эрттирер. Ооң өнчүү-хөреңгизин хавырган. Чаңгыс салаазыбиле ажыктыг ажыл кылбаан «ядыы» Бедняк беш чылда хоставгазын казыдып шиитгирген.

* * *

— Күш-ажылчы эвес оруглаар ап, байыыр дээн оралдажымышкыннарның бүгү хевирлери-биле кезээде демисежип келген, ол ажыл сөөлгү үеде улам идепкейжээн — деп, РСФСР-ниң прокуратуразының улуг прокурору В. Г. Лубнова СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

— Ростов болгаш Москва областтарга, Краснодар крайга, өске-даа чамдык черлерге чонуң, күрүнениң байлаан оорлап, хөөли ап, чиижең садыг кылып, улус мегелеп турган кижилерни илереткеп болгаш шынгыы хемчегни көргускен.

Прокурор-суд практиказының анализин ёзугаар алырга, бистиң моральдыг принциптеривиске дүүшпес мыдыг үүлгедиглер материалдыг үнелиг чүүлдерни чарыгдаарынга контрольду кошкаткан черлерде боол турар. Ол ышкаш бараанарның эде сорттаарындан, аъш-чем продуктуларын үндүр бижиниринiң чүрүмүн хажыдып турарындан, үстүнде адааны ышкаш харыысалга чок кижилерни материал-дарлыысалгалыг албан-дужаалдарга хыналда чокка киирип ап турарындан боол турар.

Күш-ажылчы эвес оруглаар-биле демисеглээ моон соңгаар-даа улам шыңгыырадыр. Бо херекке чедиишкинiң хандыраарыңа күш-ажылчы коллективтериң, бистиң бүгү-янитивистиг калбак киржилгези негеттинии турар.

А. БУРЯКИН,
(СЭТА-ның корр).
Якутск.

ДЕТКИИШКИН, ҮНЕЛЭЭШКИН

БӨМБҮРЗЭКТИҢ СУДАЛЫ

БЕРЛИН. Чер бөмбүрээн ядролуг боо-чепсектен хостаарының талазы-биле Совет Эвилелиниң идиш үндүргени бүгү-ниити программазын бүгү диптериң херожженiерге деткип, ону амыдыралга бот-тандырар дугайында кандыгдаа саадашкын чок хемчегларни алыры дээш туржуп турарлар. Ол дугайын сентябрь 1-де демдеглеп эрттирип турар Тайбыңмың бүгү делегей хүнүн таварыштыр Херожженiериниң бүгү-делегей федерациязының ында таратkан медеглелинде чугаалап турар. Ол хүн болза, ядролуг дайынның айылынын-дан чайлап алыры-биле бүгү чазактарга болгаш бүгү улустарга киiрiгiр хүнү болур. Боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле чугаалажышкынарга АКШ-тың болгаш ооң чамдык эвилелчилериниң шаптык таварыштырын турар политиказы бүгү улустарның амыдыралчы чугула эрге-ажыктарынга удуралнышкак болуп турар-дыр деп, ол документинде айтып турар.

ПРАГА. Бүгү ядролуг чавылдырышкынарга мораторийни Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг узадын алганы Советтер чуртунуң, бүгү социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынак политиказының база бир чайыннанчак херечизи боол турар-дыр деп, ЧССР-ниң кооперастаан тараачыннарының эвилелиниң ТК-ының ында таратkан медеглелинде айтып турар. Акы-дуңмалышкы чурттарның ажылишчилери-биле, бүгү-ле чаагай тура-соруктуг кижилер-биле кады чехословак көдээниң ишчилери ядролуг дайынның айылынга удур бүгү делегейге тайбыңны камгалаары дээш моон соңгаардаа идепкейлиг демисежир ап баяннар. Хээли бээр болгаш алыр кеминг үүлгедимишкиннерни министерстволуң өске-даа албан-дужаалдыг ажылдакчылары кылган.

Усмановту дээди хемчег-биле боолап шиитккеп, өнчүү-хөреңгизин хавырган. Шиитккеге киргеи өске-даа кижилериңиң өнчүү-хөреңгизин хавырган, янзы-бүрү хуусааларга шиитккеп.

ФОТОАТЛАС

Бангкок — Таиландының нәйысылалы болгаш кол порту. Мурнуу-Кыдат далайның Сиам мугуладурундан 30 километрде Менам-Час-Прая хемниң киргеи акызында турар. Амгы үеде ында 5,5 миллион кижи чурттап турар. Бангкок — Мурнуу-Чөөн Азияның садыг-транспорт талазы-биле улуг төвү. Рис арыглаар, ыяш болбаазырадыр кылыр, саазын, шил-керамика болгаш резина бүдүрүлгелери. автомашиналар эптээри Бангкоктуң экономиказының үндезинин тургузуп турар. Ус-тывыш бүдүрүлгези чугула черни эдеп турар. Ында ыяш болгаш металлдар чопары, уран чүүлдүң ус-тывыжы чугула рольду ойнап турар. Бангкокта XVIII-XIX вектерниң дуганнары болгаш ордулары хөй. Хоорай бодунуң аңгы-аңгы хевирлери-биле байлак: амгы үениң бажыннары бурунгу тудулар-биле, автомобильдерниң сөөлгү хевирлерни чааннар коштары чедип эртип турар, чайынналчах каас-коя чорук эң-не ядараңгай чорукту хей-ле чажырарын ораалдажып турар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

ЧУРУКТА: бөгүнгү Бангкок.

КАТТЫШКАН ШТАТТАРНЫҢ ГУБЕРНАТОРЛАР СЪЕЗДИЗИ

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Максим Князьковтуң дамчытканы болза: Мурнуу Каролина штаттың эриинде Хилтонхед ортулукка АКШ-тың губернаторларының национал ассоциациязының доозулган элчеглиг съездизинге Рейганның администрациязының агрессчи даштыкы политиказын шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн.

Никарагуаның кызыгаарының чоогунга чөгээлиг шериг өөредилгезинге киришкирери-биле АКШ-тың национал гвардиязының кезектерин Гондурасче база катап Ак бажыңның чорудар деп турары съездиниң киржикчилериниң онза таарзынмас чоруун болдурган. Ооң-биле холбаштыр хүлээп алган медеглелинде тайбың үеде национал гвардияны ынчаар ажыглаарынга олар шуут удурланып турар деп, губернаторлар онзалап демдеглээн. Ол документинде Башингтонның Төп Америкага политиказының дугайында дорту-биле чүнү-даа чугаалаваанзаа болза, ол базымны хөй политиктиг тайылбырлакчылар ол кавыга администрациянын интервенция кылыр угланыышкынынга бүзүревезин илереткеи кылдыр үнелеп көрген. Төп Америкага АКШ-тың «мугулай» политиказынга бодунуң хамаарылгазын губернаторлар илереткеи деп, Мэн штаттың губернатору Джозеф Бреннан онзалап демдеглээн. «Ында боол турар месилдежиишкинге америк шеригlерни киириштиреринче угланган болганда, ол кавыга АКШ-тың угланыышкынын частырыг кылдыр санаар мен» — деп, Аризона штаттың губернатору Брос Бэббитт бодунуң ээлчээнде онзалап демдеглээн.

Чурттуң экономиказының «экижээнiниң» дугайында Рейганның администрациязының оптимистиг үнелээшкиннери илдең-не бүтпээн деп, съездиниң киржикчилери база тодаргайлаанnар. Съездиге неитереткеи документилериниң бирээзинде 50 штаттарның 31-иниң экономиктиг кудулап батканын демдеглээн. Чоокку үеде, экономистерниң үнелеп көрүп турары-биле алырга, оларга Джорджия болгаш Иллинойс каттыжар. «Бистиң экономиказыс эки байдалдыг турар дээрзин чүгле мелегей кижи бот-боттарына айыл чок чоруктуң эрге-ажыктарын сагыыпкың үнделеининге хүндүлелин көрбүшаан, социал-демократтар чавырлышкыи чорудулгазын катап тургузарынче чүткүлүн илергейлеп турарлар. «Сылдыс дайынарының» программазын амыдыралга дүргеи боттандырар деп турар АКШ-тың администрациязының планнарын ГСДП-ниң шиитгирлиг бууу шаап турарын ол документинде айыткан.

САН-ФРАНЦИСКО. Чоокта чаа барыын Европаның чурттарынга бодунуң чоруп турганының үезинде совет даштыкы политиказын чедиишкинниге бүзүрей бергенин Эн-би-си телекомпаниязының тайылбырлакчызы Дж. Чэнселлор медеглээн. «М. С. Горбачев мынчаар чугаалап турар: бистер шупту европейжилер-дир бис, бистер шупту чаңгыс хемеле олуруп турар бис. Бистер база-ла силер шыкаш тайбыңче чүткүп турар бис. Бистиң сөөлгү базымывыс — ядролуг шенелделерге бадыткап болур. Чурттуң төп кезээнде чурттап турар американнардан өске бодунуң келир үеэи дээш улуубиле айылгызының турар улусту бүгү назынын иштинде көрүп көрбээн мен» — деп, Мурнуу Дакота штаттың губернатору Уильям Джэнклоу онзалап демдеглээн. Бо чылын 230 млрд доллар чеде бээр АКШ-тың федералдыг бюджединиң когаралдыын дээштин-биле эвээжедири-биле херек кырында чүнү-даа кылбайн турар Рейганның администрациязына ол шуулганның киржикчилери экономиктиг бергедээшкин дээш харыысалганы онааган. Ол чорук колдунда-ла шериг чарыдалдарының кончуг дүрген өзүп турары-биле болдунганы билдингир болгай. «Ынчаар үргүлчүлеп болбас. Чүгле эрткен чылын карыгталыг чоруктуң өзүллези школалар, оруктар тударынга болгаш медицина хандырыгтазынга чарыгдап турган түңүвүстүлажа берген. Бодунуң боттуг эвес политиказын Вашингтон чорутпас ужурлуг» — деп, Теннесси штаттың губернатору Ламар Александер ооңбиле холбаштыр онзалап демдеглээн.

КИЖИ ЭРГЕЗИН ҮРЕП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. Диктатор Стресснериң шериг ёзу-чуруумунуң истеп сүрүүшкүннеринден Парагвайның чурттакчы чону доктаамал коргуп чурттап турар. Ындыг түңнелди «Америкас уотч» дээр америк хөй-ниити организациязының парлап үндүрген илеткелинде үндүрген. Ооң делегациязы чоокта чаа Парагвайга чорааи.

Кижиниң эргелери дээш шимчээшкиниң баштыңчылары, профэвилел болгаш тараачыннар организацияларының удуртукчулары 115 политиктиг ажылдакчыны тудуп хорутдаан болгаш олар бир чыл дургузузунда хорутдалга турган болгаш ол хорутдал чүтле 1986 чылдың март айла доозулган. Хөй таварылгаларда ындыг чүүлдерни хоойлуну ооюп кылып турган. Чижээлээрге, ол улусту хорутдаар дугайында чөпшээрел чокка тудуп хорутдап турган болгаш ол тудуп хорутдаашкын дугайын чогуур суд черлериге дыңнатпайн турган. Оон аңгыда эрге-чагыргага удур оппозицияның кара-бажыңнаткан төлээлекчилериге үр үеник дургузунда кандыг-даа бууудалдыышкын дугайын дыңнатпайн турган.

Шериг ёзу-чурумнуң хөделиишкини чуртта коргуп сүртээриниң байдалын чайлаш чокка тургузуп турар болгаш чуртта политиктиг чорудулгага шаптыктап турар деп, илеткелде онзалап демдеглээн. Парагвайның кара-бажыңнарында улусту мурнукузу ышкаш хилинектеп турар болгаш «А бэсэ Колор» дээр либералдыг солуунну парлаарын ам-даа хорувушаан, оппозиция партияларының хөй удуртукчулары шылүлгеде туруп турар деп, ол документинде демдеглээн.

(СЭТА)

«ШЫНГА» хөрии

АШТАЛГАНЫ ЧОРУТКАН

Мөңгүн-Тайга райондан келген шүгүмчүлелдиг чагаа бо чылдың август 7-де парлаттынган № 185 «Шынга» «Үндүр сөөртүмээн» деп эге-биле үнген. Районнуң ветлабораториязының коллективинiң боттарынга хамааржыр девискээриниң арыг-шеверинче шоолуг киiзээнгей салбайн баргаиы автор ында айыткан турган.

Улус депутаттарының Карты көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы А. С. Кара-оол аңаа хамаарыштыр редакцияже харыыны чоруткан. Ында мынча деп биижээн: «Ветлабораторияның девискээриниң чаагайжыдылгазынга хамаарыштыр бижикчиниң айытканы ол четпестер бадыткаттынган. Оларны чайладыр сорулга-биле ветлабораторияның девискээриниге аштапга-арыглалды чоруткан».

ЯНЗЫ-БҮРҮ МЕДЭЭЛЕР

ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Тыва агроүлетнүр тудугвуң» ажыл-агыйлар аразында № 5 КМК-зы планныг опаалдаларын ажыр күүседип турар. С. Ондарга удуртkан бригада Мөренде ийи аал чурттаар бажыны ажыглалга киирген. К. Оюнуң бригадазы күрбанк тудуунда ажылдап турар. Өске-даа бригадалар объектилерни хуусаазында дужаан турар. Ниитизи-биле КМК чартык чылдың планын 109 хуу күүсеткеи.

Тудугжулар он беш бажыны бо чылын ажыглалга киирер. Тудугну хуусаа бетинде, эки шынарлыг доозар сорулга салдынган.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАР

Районнуң харылзаа белдириниң коллективи чонга харылзаа ачы-дузазын чедирер талазы-биле планын сөөлгү чылдарда чедиишкинниг күүседип келген. Үр чыл ажылдаан почтачы, улус депутаттарының район Совединиң депутады С. М. Кешпи, бүдүрүлгениң мурнакчылары телефонистер Б. Норбу, В. Темир-оол, Л. Темир-оол хандырылга культуразын белдидер дээш кызымак ажылдап турарлар. Коллективтиң удуртукчузу Д. Д. Кызыл-оол чоокта чаа «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. Хоочун харылзаачылар боттарының аныяк салгалын белеткээрinче кичээнгей салып турар.

А. ХОВАЛЫГ.

Эрзин.

МАЛЧЫН УГБАЙНЫҢ ШҮЛҮКТЕРИ

Алтай уктуг, тыва омактыг Адаш Чымановна Иргиттин назы-хары чеден чоокшулай берген. Ол ам Бай-Тайга районнуң Бай-Тал суурда амыр-менди чурттап орар. Пенсионер, ынчалза-даа чалыы шаандан идепкейлиг чораан чаңчылы-биле хой-ниитиниң ажылында киришпишаан.

Адаш Чымановна 1930 чылда тыва бижикке боду өөренип алган. Ынчан Хөл сумузунуң арев болгаш дасых ажылынга доктаамал киржип чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының берге чылдарында Кызылга кээп, М. Раскова аттыг даарапылга комбинадынга шериг чагыы кылып турган. Пенсия үнгүже чедир А. Ч. Иргит колхоз болгаш совхоз будурүзегинге үр уеде ажылдаан. Чазак ажыыналары болгаш хүндүлел бижиктер-биле хой удаа шаңнаткан, Тыва АССР-ниң аздарлыг малчыны.

Адаш Чымановна уран-шевер, чечен-мерген кижилериң бирээзи. Бот-тывынгыр уран түүлге ам-даа идепкейлиг киришпишаан, тыва болгаш алтай улустарның национал идик-хевин даараар талазы-биле онза мастер. Бай-Тайганың хоочун сөскүрлериниң бирээзи. Чогаалды парладыр дээш эвес, ядаа-да «бодумга» бижип чоруур мен деп, Адаш Чымановна бичелерин чугаадап олурар. Ынчалза-даа концерттерге оларын номчуп үнүп келгилээн база тургулаар. Хоочун коммунист, ажыл-ишчи, уран-чечен арат херээжен кижиниң бодүүн олурганын номчуурга, бүтүү улустуң сагыш-сеткилин илереп келир.

Бегүн Адаш Иргиттиң шүлүктерин номчукчуларга бараалаттывыс.

К. КУДАЖЫ,
чогаалчы.

АЛТАЙ БИЛЕ ТЫВА

Арттар, сыннар кырын дургаар
Агаар тыныш алыксаар мен.
Алтай, тыва чонум-биле
Аралажып чоруксаар мен.
Алтай биле тыва улус
Ада чаңгыс алышкы бис.
Амыр-шөлээн Совет чуртуң
Ажыл-ишчи чонунары бис.

ӨЗҮГЕН ӨШКҮМ

Хая-каскак кезиде-даа,
Кажа өдээн кагбас малым.
Харлыг соокка маадыр
бижыт,
Кайламчыктыг өзүген
ашкум.

Өзеп-кашпал кезиде-даа,
Өдек-кыштаан үтпас
малым.
Өөрүшкүмүң доюлдурган,
Өктереңгей өзүген ешкүм.

КАРА-ЧОДАМ

Чалгынның куш дурлаа
болган
Чалымнарлыг Кара-Чодам.
Чаа топтап көөр болза,
Чазагай-ла байлак оран.

Улар кушка уя болган
Улуг-калбак Кара-Чодам.
Улам топтап көөр болза,
Узуп төппес байлак оран.

ООО-ООЙ, ЭЭ-ЭЭЙ

Турум чуртум, оой-оой,
Бай-Тал суурда, ээй-ээй,
Туралыгны, оой-оой,
Чурттаксалар мен, ээй-ээй.
Тудуп кылган, оой-оой,
Ажыл-ишким, ээй-ээй,
Тудулунга, оой-оой,
Чедирер мен, ээй-ээй.
Хөөп чонум, оой-оой,

Хөөп-иялып, ээй-ээй,
Кодаяымда, оой-оой,
Өстүрген мен, ээй-ээй.
Коммунистиг, оой-оой,
Хүлээлгемни, ээй-ээй,
Кошкатпайын, оой-оой.
Күүседир мен, ээй-ээй.

А. ИРГИТ.

АНЫЯК АДАНЫҢ САГЫШ-ЧОВААШКЫНЫ

● Болган таварылга ●

— Дыка далажып турумен. Силерден улуу-биле дилээйн. Мени бажыңымга чедирип каап көрүнерем, акый? — деп, Херел-оол, чиик машина иштинде олурган дырбыл салдыг, кырлаң думчуктуг, назыны дөгүй берген кижиден дилеп кылган.

— Бо шагда далашпас кижи кайда дээр сен, дуңмам. Мен бала-ла далажып турмен. Соңгаартан келир улузум үткүп келгеним бо. Маңаарымга — сураг. Далажырым дээрге азаок.— Чолаачы хейде-де машинаның скорость тудазын азай-дедир солугулаан.

— Бодап-даа көрүнерем, акый. Тожуга командировка чораан мырыңай чаа ужуп келгеним бо-дур. Аңаа беш хөндүм. Кадайым божуур четкен кижи. Кара часкаан бажыңынга артыкан. Сагышка авчыы аажок боор чүве-дир... Эмчилер апарганы чадавас. Анчангаш далажып турарым бо-дур ийин. Автобус маңаарымга, далашкан кижиге өш-биле демей, келбес-де чүве-дир. Дузалажып көрүнерем! Буян-на болур ыйнаан!

Чолаачы улуг тынгаш ыыт чок оргаан.

— Ажы-төлдүг болур деп турар дуңмазы дилет кылырга канчан баар боор, акый! — дигеш, Херел-оол хүлүмзүрөөш, чолаачыже чаңын көрген.

Чолаачы салааларын рульга токкуладыр соктагылаап, бодамчалыг чугаалаан:

— Ажы-төл өстүрүп алыры беден эвес чүве болгай, дуңмазы. Бичии кижилиг апаарыкка амыр-дыш үелер турбас болдур ийин. Че, канчаар, олурувут, чедирип каайн, аныяк ада!

Танывазы чолаачы машиназының ажакын ажыткаш, шовка-сергек, тырыш боттуг аныяк адазы олурупп саадаарынче чалаан.

Машина туружундан чоорту шимчеп үнүпкен. Оруктуң ол, бо залазында тарын олурткан ыыштар бир-ле түведен дескен дег ооскум атказар чылып тургулаан.

Удатпаанда машина чаа бажыңнар тудуп турар кудумчу белдиринге доктаай берген.

— Бо бажыңнар мен мында чоруп турумда түгле ийиги кадынга турду — деп. Херел-оол чугаалаанган.— Ам үш дугаар каъдын тудуп эгелээн. Дыка шалыпкыв ажылдан турар тудугжулардыр, аа! Мурнакчы бригада болгай аан!

— Ындыг болуп чадавас. Кызыл хоорайда чаа бажыңнарның немежин турар деп чүвезин кижи кайгап-ла хамнас. Бо хавак кырынга чоокку үеге чедир хей каът бажыңнар шуут турбаан чүве болгай. Каш сапныг-ла чылдар эрткен. Хей-ле каът-каът бажыңнар немежи берген. Бо дээрге амыдырал ышкажыл, дуңмазы. Ол чаңгыс черге турар эвес. Оон агымы дүрген.

Светофор өртип болурга чөпшөөрешкен. Машина шимчеп чорупкан.

— Харың кажыл, дукмазы?

— Чээрби үш.

— О-оо! Хып дээн чалыы назын тезинде оолак-тыр сен.

— Кайда ажылдап турар сен?

— Хоорайда. Сан-хоо киледиинде ревизор мен.

— Кандыг ажыл-дыр. Сеткилиңге тааржыр-дыр бе?

— Тааржыры тааржыр ажыл. Ынчалза-даа болганна чок командировкалаар, бажыңга орта олуртунмас ажыл-ла болгай. Маңаа ажылдап шыдаар-да кижи шыдаар хевирлиг ажыл чораан. Кадайым удавас боолур кижи, бо удаада өске кижиден чорудуп көрүнерем деп, даргадан дилет кылырымга, ону херекке албайн мени чорудупту. Сагыш-сеткил саарыг, пат-ла чордум.

— Кайы хоорайга, кандыг өредилге черин доосканың ол?

— Москвага институт доостум.

— Калбак делгем чуртуустүң наймыылалынга өөренип чораан тулган аас-кежиктиг оол-дур сен.

Олар сеткил хандыр хөөрежип чорда, оруктуң эрткени билдиртпейн барган.

— Маңаа доктаап туруптуңар, акый. — Улуу-биле четтирдим!— дигеш, Херел-оол чолаачыже үш акша сунган.

— Ажырбас! Ажырбас! Аныяк ададан акша ап каначаар ьев. Буян болур мийиин!— дээш, чолаачы оолдуң сунган акшазын албаан.

Машина оожум шимчеп чорупкан. Херел-оол үдей көрүп тура, машинаның бараану ажыттаны биле, беш дугаар каътче дүвү далаш маңнап үнүпкен.

Кнопканы баскан, кым-даа харыылавазын. Эжикти иткен. Ажыттынмаан. Ама саазының үш булуңчуктай дүргеш, эжиктиң түдазында кызыдын «аан болган. Часкаш, номчаан: «Байдалым багай аңаарга, кожам үгбай эмчи чалады. Ол-ла дораан эмчидер мени алгаш барды.

18-тиң хүнү. Сээң Чойгаа-маң».

Холунда ама саазының шылырады уштавышаан кезек боданып тура, Херел-оол автобус доктаар черже маңнаакан.

Аъш-чем садыындан ижер суксун аймаа — ийи банка яблоко согу, далган аймаа— аңаа хей будочкалар садыт алгаш, Божудулга бажыңга дүвү далаш маңнап келген. Палата аайы-биле бижээш аскан даңзыларны, Херел-оол хынамчалыг номчуп тура, кадайының адын тып алган. Оон дужунда «м» деп үзүктүг бижээш, «3.200» деп сан болган.

Ону көрүп, Херел-оол хүлүмзүрүй каашкан. Оон чүрээ дүргени кончуг соп турган. Ол хейде улуг-улуг тынгылап, холдарын үштай түткулаан. Чырык артемчей кырынга төлдүг болуру дег аас-кежик кайдап! «Оолдуг болганым ол ышкажыл! Ада апарган аан!» — деп, Херел-оол иштинде чугаалаанган. Ол садыы алган аъш-чемин кадайынче дамчыдыпкаш, эмнелгени долгандыр маңнагылаап, кадайының чыдар палатазының соңга дужунга келген.

Кыйгырыптар дээш, чаңында тургап кирбей салдыг кижиден Херел-оол арай эпчоксуна берген. Ынчалза-даа дидимпелип алгаш «Чойгаана!» деп кый дээн. Чаңында турган кирбей салдыг кижи хенертен чаңгыланган өткүт алгыдан сырбаш дээн. Херел-оол оюу-даа эскербейн барган. Соңга караанга Чойгаана көстүп келген. Аас-кежиктиг аныяк ада-не удурдедир хүлүмзүрүжүп кайгашпышаан, кайызы-даа ыыт чокка үр-ле турганнар...

Оглуу болган Чойгаанаын бажыңына эккелгенден бээр бир неделя өрткен.

Бир-ле катап Херел-оол ажыл шагының соонда хоорайның төвүлде садыглардан аъш-чем садып алгаш, бажыңынче чанарында автобус доктаар черге турган. Ол элээн үр маңаа келген. Автобус сурат. Турарга шылаачы кончуг боорга, ол чаңын. да сандайга олуруп алган. Дүвелерде четчир үйгу удувайн могап-шылапканындан Херел-оол олурган сандайывга удумзурай берген. Хенертен бир-ле кижиниң шенектеркенинден, ол характарын көрүп келген, шагдаалаар. Оларның чаңында эзириктер чыыр тускай машина.

— Тур! Мындыг аныяк кижи улус чон мурнунга, чырык хүндүе эзирик кескулеп удуп чыдарга мындыг эвес-тир бе? Дүрген тур! — деп сержант дужаглаан.

— Кайнаар чоруур мен, ээ сержант?

—«Эзириктер сергедир черже!

Ийи шагдаа Херел-оолдуң холдарындан тутказ, ону олургап сандайындан тургузаа тыртып эгелээнер.

— Мен бодум туруп келийн. Эзирик эвес, а элээр кижи мен —деп, ол шагдаалартга чугаалаан. Демгилерге чөпсүнүп каапнар. Сержант Херелге ширини көрген.

— Ye, шак эрттирип турбаин, дүрген базып олур!

— Эзирик эвес кижи мен деп силерге чугаалап тур мен. Могап турупканымдан, олура удуй бергенимни бодум безин билбес кижи-дир мен.

— Канчап могап турупканыңы ол? Азы удуур чыдар черең чок кижи сен бе, дукмам?

— Удуп, дыштанып бажыңым бар. Бичии уругдуг апарган, уйгум чедишпейн турарым ол-дур ийин! Силерге база мындыг үелер гавароксып турганы магат боор.

— Мораль номчуруу болкуп, дуңмам. Мегелеп агартыммайн, дүрген кылаштап олур че!

Сержант Херелдиң холундан кушпуу-биле шеле тыртканнар.

— Чаңгыс-даа дамды арага деп ажыг сугну эриимге дегип амаанаанын шыныг ийин, аш шагдаа! Хынап-даа болур силер —дигеш, Херел-оол элээрин бадыткан улуг-улуг тынгылаан. — Аъш-чем садып алган, бажыңымче чачар дээш автобус маңан ора удуу калганым шын-на чүве заазын.

Сержант Херел-оолче чиктии сүргей кайгаш, кармашындан аңыраштың ама сакпынын ушта сокпаш, ону садыгжыларның саазын ораары дег сторожташ, Херел-оолду оон ишкинче, улуг-улуг тынгылаан кнер үрерин дужаагап, дуңмазы ол-ла дораан күүседиптеп. Ол хынаддадан бичии-даа арагазыг чыт илереевейн барган. Сержант Херел-оолче чиге көргеш, шала кубгамзыдыр каттырган.

Херел-оол будуң каттырбышаан, чырыын чыртпайтыы хүлүмзүрөөш:

— Эх! Чурттаалга, чурттаалга! Чурттаалгага түү болбас. дээрил аан! —деп, оожум чугаалаптаан.

А. ШОЮН.

АВГУСТ 30-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.45 — Док. фильм. 8.55—«Тура халыышкының төөгүзү». Сес сериялыг уран чечен фильм. 2-ги сериязы-«Өргүлдө». 10.05 — «Кадыкшыл». 10.50—Документалдыг фильм. 11.20—Чиик атлетикага Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. 12.05 —«Чурукчулар дугайында чечен чугаалар». К. Рождественский. 12.35 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Нөгаалар сезону: чедишкинчилер болгаш когараддар. 13.05 —Суббота—ада-не хүнү. 13.35 — «Бирээ-биле төөгү». Мультфильм. 13.45 — Улус-чу чогаадылганың йөгүн. Бүгү-ювилей фестивалы. 14.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.00 — Бөгүн делегейде. 15.15 —Чурттуң дээди өредилге черлериниң болгаш техникумнарга чаа өредилге чылының эгелээри-биле холбаштыр дамчыдылга 15.30—«Дириг амыттанар дугайында». Дамчыдылганы В. Песков чорудар. 16.30—Кино афишазы. РСФСР-ниң улустуң артизи Р. Нахапетов чорудар. 17.30—9-ку студия. В. С. Зорин чорудар. 18.30 — Ураң-чечен фильм. «Чок дээн эр». 1,2 сериялары. 21.00 —«Ye». 21.35—«Суббота кежээнинде». «Бир катап чайын». Эстрада көргүзүү. 22.35 — 23.50 — Чиик атлетика Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 8.50 — Ритмиг гимнастика. 9.35 — Бистиң садыыс. 10.05 — Уругларга фильм. «Чүс бирги». 1,2-ги сериялары 12.20 — Сутта хаактаар спортка ССРЭ чемпионады. 12.50 — Бичии этюд. 13.10 —«Мистер Мак. Кинлиниң делимкени». Ураң-чечен фильм. 1-ги сериязы. 14.20 — «Еттыг» — «Экии». Соңгу чүк улустарының чогаадыкчы ажылының дугайында. Магадандан дамчыдылга. 14.50 — Телевидениниң фондузуундан. Чогаалчы Федор Абрамов-биле ужуражылга. 15.45 —Черде, дээрде, далайда. 16.20 — Телешин. «Макар дугайында бодал». 17.45 —«Юрмалага беш хүннер». Фильм-концерт. 20.00— Тэмчыктыг удунар, чаштар». «Дедир-даван болгаш ногаан сылдыс». Мультфильм. 20.15— «Мээң Франц Легарым». Музыкалыг тедиишин. 21.00 — «Ye». 21.35—23.45 —«Кабулда албан черге». Ураң-чечен фильм. 1,2-ги сериялары.

Редактор В. С. ШАРАВИН

КИНО

АВГУСТ 30-де

«НАЙЫРАЛ»: «Отроки во Вселенной» 11.20, «Говорит Москва» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто и как» (1,2-ги сериялары) 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Воскресный папа» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Счастливые дни Муми-Троллей» 9.30, «Семеро солдатиков» 11.00, «Белеет парус одинокий» 13.00, «Начни сначала» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «С юбилеем подождем 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

агаар

Республикага шокар будуттаар, чамдык черлерге бичеэ чаъстаар. Соңгу чүктен үледанышкынның хаттың күжү секундада 5—10 метр.

Дүне 5—10 градус чылыг болуур, чамдык черлерге 0 градус чедер. Хүндүс 20—25 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар будуттаар. Чаъс чагбас. Дүне 6—8 градус, хүндүс 21—23 градус чылыг болуур.

Шоодуг

ШӨЛЭЭ

Төрүттүнген суурувустан чорукшаш, хоорайга чурттай бергеннивистен бээр он чыл ашкан. Ынчалза-даа эдлеглиг шөлээнге алгаш, төредиң чедип бээр бис. Бодумнуң төредиерим суурнуң бир чартыы, артканы кадайымның төредиери дизе черле хөөрем эвес. Ынчан кээрде шала берге айтырыглар база туруп кээп тургулаан: хары угда ынча хей улустуң шуптузунга хапсавазыг баар арга чок апаар. Шөлээнге акшазының чартык кезиин үндүрүп тургаш, шаавыс-биле саттынган, кол-көл дээш төредиерге барып сөңнөөр хаптарны ыяк кылдыр башкарып алыр турган бис. Кадайым шырак сүмелөөр кижи. Бо аалга ашпаар чүвениң бо, дөө аалга ашпаар чүвениң дөө дээш, кончуг таптыг чыскаагаш, артында саазынга бижип каар.

Ынчаар кызып кылайып турганывыстың кырындан бистерге чалчып кээр төредиер база тургулаан. «Бай шыдалдыг төредиериер арагадарылыг, аштыг-чемниг келгеш, моң багай бажыңымны оюп чоруп тур силер але! Мени силер бажыңга кирип келген кижиге кудар суксуну чок деп бодадыңар бе? Азы хоорай чурттуг кончуг улус бис дээш хоолургааш, ынчан турарыңар ол бе? Акшаңар көвүдээш, адыырлай бергениер ол бе?» дээш кезек када үзүк-соксаал чокка төө каапкаш, базып чоруй баардар.

Кадайым-биле ийилээн карактарывыс кылаңайның олурып каар турган бис. Бир-бир бодаарывыска ол чалчып турган улустар шыныы-даа чугаалап турган шыкаш. Шынын чугаалаан-дыр дээштиң шуптузунга савадлыг кээр аргавыс база чок. Он ажыг чыл иштинде шөлээвис ынчаар эрттирип келген бис. Бажыңывыска чанып келгеш, бо удаада кымның биске канчаар чалчаанын сактып чугаалашкаш, арга чадаарда каттыржыр-даа бис.

Бо чылын шөлээ үнер мурнуста кадайым-биле ийилээн ег-бүдениң каттышкан улуг хураның эрттирген бис. Кедээже төредээвес бис бе деп айтырыгны шинтиргээр апарган. Мен олургаш: бодалымны ажыт-чажыт чокка чугаалаан мен: «мурнунда арага-дарылыг барып турган чалчыттырып турган улус ам демги «кылаң-караң» чокта чеде бээривиске шуут ат кылып кагбас чүве бе?».

Кадайым далашпайн бодаып олуруп-олуруп, менче чиң-чиге көргеш, ынчаар дээн: «хамаан! чалчыттырбайн чораан эвес бис. Оларның ол сестеринден бис черже-даа кире бербээн, дээржедаа үне бербээн ышкажывыс-тыр. Даартадан эгелээш, чигир, конфет чүвелерден сатпаның кирер-дир».

Бажыңнарга сунар хаптарывысты база-ла биеэ хевээр түс-түс эңмелеп эгелээн бис. Бо удаада шилдер чок. Каттым ашак, кат-нем кадай суута безин чок. Орук дургаар чоруп олура даай-авам бир дугаарында кээп чалчыыр эвеспе деп кадайымга каш катап сагындырып каан мен. Оон аксы дээрге от-кас ышкаш кижи-ле болгай. Ортаалан, даай-авай, бо канчан бардың дээрге, шуут дедир баар: «Мен сени мурнай чер базып, сени мурнай чем ижип келген мен, менче көрүве шиңме. Үчүген чанагаш турар шаанда түктеп алган хой кадарын чораан мен...» дээп соонда кудургайны куду чуулган даш ыяштан доктаавайн баар.

Бо удаада төредиеривиске тантыг-ла чээрби бир хондувус. Оон-даа ыңан турган болза дээрге шөлээ төнер деп барган. Ол үениң дургузунда чаңгыс пак-даа арага боостаажө ажырбаан бис. Бистерге кым-даа чалчываан, кымдаа шалыттынмаан. Чопаада чалчык даай-авам бо удаада араганың хоралыының дугайында меңээ будуң лекция номчуп берген. Суурнуң магазининде араганың чыды безин чок — чурттакчылар боттары арага сатпас деп шиитпирни хүлээп алгаш, ону хажык чокка боттандырып турар деп даай-авам меңээ тайылбырлаан.

— Черле ынчаар силерниң суурда арага-биле чарлыр хөңгү чок улус бар бе? — деп, даай-авамдан айтырган мен.

— Ындыгларны шуут чок деп болбас — диди. — Эзир чалын дээ Чанзан-оол сут бражка кылып алган, кежээ карацылай бээрге, базыңының лампачкаларын өөрүп алган, каранғы черге ижип олурганнар мышкажыл. Чеже-даа каранғы болза эзирик улус аас-дыл кылып турганы дыңнадыр бербес чүве бе. Ол дүшта кудумчулап эртип чыткан дружинниктер бо кандай чбор дээш кире берген. Оларның аразында көдээ Совет күүскомуунун даргазы боду база чораан чүве-дир. Чанзан-оол бражкалыг бидонун чажырар дээш кедурун алгаш, бар чыткаш, баш дээскингеш, ужарда суксуну шупту шала кырында барган дээр-ле болгай. Хоойлу Чанзан-оолду көргээр эвес — акшага торган кааи ол-ла-дыр. Оозу эки. Өскелерге кеземче болур...

Бо удаада шөлээвисте ёзулуг-ла дыштанып алган бис.

В. МОНГУШ.

ХҮЛБҮЗЕК БИЛЕ БИЧИИ УРУГ

Кижи — бойдустуң төлү. А дириг амыттаннар? Олар кижиден чеже-даа дезер, чаштынар болза, кижиге дыка чооктар, колдуунда-ла кижиден корткыстар. А херек апарган үеде олар кижиге чоокшулап кээрлер. Кижиге оларның бүзүрели ол хире.

Аңаар-бойдустуң кандыг-даа үелери турар, айыыл-халап-даа болгулаар. Ынчан дириг амыттанарга дыка берге байдал тургустуна бергилээр болгай. Ындыг үелерни чангыс эвес удаа көргеп-даа бис.

Соок улгадып, хар кылынаавыдан аңнар чемге четпестей бөөр. Кижиниң белеткеп каавы аъш-чемни ынчан чип, берге үени эртип турганың безин билир болгай бис. Ынчангаш ан-мен, бойдуста бүгү-ле дириг амыттанар биле кижиниң аразында бижыг харылзаа, эп-найырал шагшаадан бээр тургустунуп келгеи.

Эрткен чайын шөлээвис үезинде Улуг-Хем районнуң Баян-Талада чайлагга чеде бергеп бис. Агаарның магалыын канчаар! Көктүг-шыктыг, назы-бүрү чечек шыпкан чайлагга селгүүстеп чоруурга, магалыг-ла. Кежээ чоокшулап чорда, аалдың мал-маганы коданче кирип эгелээн. Оларның аразында малдан еске бир-ле чүвениң чоруурун кайгап каан бис. Топтап көөрүвүске — өшкүдер аразында хүлбүзек чорганы кончуг, чүве-даа тоовас бо базыы чор-ла.

Жданов аттыг совхозтуң мурнакчы чылгычызы Базырөөл Туматович Куңгаяның чайлаанга бир кежээ ооң өшкүлери-биле чалы ол хүлбүзек кирип келген чүве-дир. Аалдың улуг-биче улустары ону аажок сонуургап, чемгерип эгелээн. А хүлбүзек оларга шуут чаңчыгып, аңаа сеңнээн чемни саат чоокка чоогларгурар апарган. А аалдың эң хеймери — Рада биле Хүлбүзек шуут өңүктежи берген-нер. Рада аңаа кылаштап келгеш, холчуташтарында турдуп чораажы чемни ооң аксынче суп бергеш, оозу чыдып алырга, оргазмага сандайлаып олуруп-даа алыр-ла. Хүлбүзек биле бичии уругнуң кайы хире наймаралдыын чаштап көргеш, ол ийи өңүктерин чуруккө тыртпырын алган мен.

М. КАЛЧАН.

Авторнуң фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

«ДЕМИР» СУГ

Харын-даа ийи муң чыл бурунгаар бурунгу эстылар демирни эзилдирип билир турганнар. Ындыг ажыдыышкын кылырынга Эстонияның археологтарынга... филологтар дузалааннар.

Балтий далайже агып кирип чыдар Пирит-деминиң эрини дургаар аттарында «Вери», улам тодаргайзаарга, «Хан» деп ээс бар хей-хей суурларга олар кичээнгей сала бергеннер. Ол черлерде үнүп чыдар, составында демир бар, хүрең өңүг суглар чурттакчыларга оюу сагындырып турар-дыр деп, эртемденнер даап бодап турганнар.

Ол дугайында дыңнадыглар төөгүнүң дамчыыр чугааларындан тыпты берген. Бурунгу шагда хуулгаашын күштүг деп турганы Копля хемчигештиң чажыдын ам аңаа тайылбырлап болур. Аңаа, дыңмирээшкин үезинде, үргүлчү-ле чаңнык дужер турган. Ол аңаа ээс болган: сугда демириниң эзээ ээс эзилдирип бары илереэн.

Ооң ыңайгы дилээшкин маңнааан түңнелди болдурган: Эстонияда руданың эң улуг казымал байлаа ооң амгы найысылалының чаңында чыдар боон турар. Ында демир — барык 50 хуу болган. «Назыны» чээрби чүс чылга деңнежир демир эзилдирип турган черлер ооң тывылган. Ол черлерни күрүне хайгааралында тургускан.

А. АГАРКОВ,
СЭТА-ның корр.

АРЫП АЛЫҢАР!

Харьковта хей-ниитиниң чемпенилгезиниң институдуунуң специалистери семирээш, арып алырын күзээн кижилерге бодунуң чаа продукциязын сананган турар: ол болза аңаа-да яблоко болгаш свёкла соктарындан, морковь болгаш тыква пюрезиндеп белеткээн, калорийи эзээш десерт чем болур.

Ооң чажыды бөдүүн: ол чемге немелде кылдыр амдап-даа, чыт-даа чок органиктиг будумелди — метилцеллюлозаны немээн. Метилцеллюлозаны организм барык хүлээп албас, ынчангаш семирээн кижилерге ол тааржыр. Эндокринология болгаш гормоннар химиязының, бичии чаштар болгаш элээди уруглар намгалалыының Харьковта эртем-шинчилел институдуунуң шинчилээнин өзугаар алырга, чаа чемниң шыпары тергиин эки болгап.

(СЭТА-ның корр).
Харьков.

КРОССВОРД

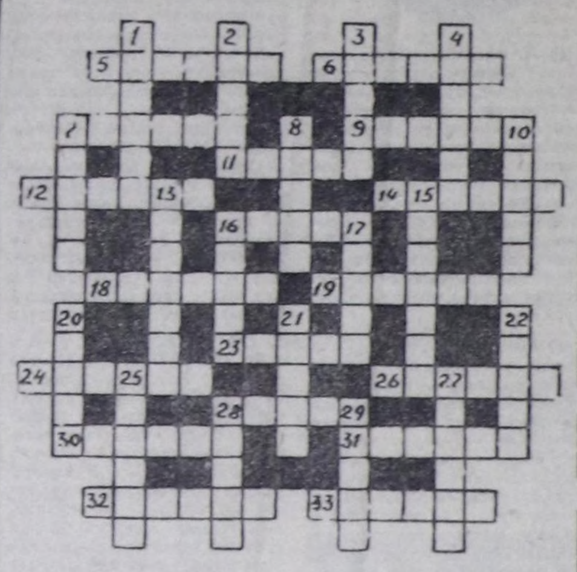

Доора дургаар. 5. Таңнылы, кадарчы. 6. Удурлашкы. 7. Кавказ сыннарының бир бедии. 9. Даг кужу. 11. Чадаг үнүш. 12. Аңчы. 14. Эргим, чоок кижи. 16. Дарган кижиниң херексели. 18. Ус оруунда автостанция. 19. Мал чүүнү. 23. Сан. 24. Иткиниш, чагы. 26. Аарыг. 28. Алыг. 30. Идегел, бүзүрел. 31. Өг иштиниң херексели. 32. Сураглыг англи киноартист, комик. 33. Кыдатта хоорай.

Узуу дургаар: 1. Эрги Тывага шажынчы кудуку эртедужаал. 2. Дүнеки куш. 3. Сеңа, кажаа. 4. Бөлүк чогаалдар. 7. Парлаарры-биле металлга дужүреп чуруу. 8. Медерел. 10. Разряд, черге. 13. Хөгжүм херексели. 15. Область төвү. 16. Шаап халдаашкын. 17. Өөзээн. 20. Тыва фамилия. 21. Ыраккы Чөөн чүктүң үлегаан чурттакчылары. 22. Тудуг материаллы. 25. Россияга казак шеригниң баштыыны. 27. Тудуг материалы. 28. Тывада суур. 29. Хову оъду.

Кроссвордту Н. БАЗЫР тургускан.

ШЫН Редакциянын адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3035.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—01125.